

'Mission impossible'. De bemiddelaarsrol van Frans Goedhart in het Nederlands-Indonesische conflict, 1945-1947*

MADELON DE KEIZER

Inleiding

De onwil van Nederland om enige ruimte te geven aan het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië en de tragische gevolgen daarvan zijn maar al te zeer bekend. Nadat Japan in 1945 verslagen was, ontstond in Nederlands-Indië hevig verzet tegen de koloniale overheersing. Tot twee keer toe werd het leger ingezet tegen de Indonesische Republiek, en pas na zware internationale druk droeg de Nederlandse regering in december 1949 de soevereiniteit uiteindelijk over aan Indonesië.

De wijze waarop Nederland dit overzeese gebiedsdeel in Zuidoost-Azië ten slotte moest prijsgeven, was voor alle politieke partijen in het moederland een traumatische ervaring, maar bovenal voor de Partij van de Arbeid. Vanaf de jaren dertig hadden de sociaal-democraten zich principiële voorstanders betoond van onafhankelijkheid en dekolonisatie. Na 1945 zou hun partij echter medeverantwoordelijk worden voor de escalatie van het Nederlands-Indonesische conflict.

De verklaring voor deze naoorlogse koersverandering van de sociaal-democraten ten aanzien van de koloniale erfenis werd tot nu toe praktisch altijd gezocht in de zware politieke druk die op hen werd uitgeoefend door de conservatieve coalitiepartner¹. Bij de kamerverkiezingen van mei 1946 kwamen de Partij van de Arbeid en de KVP als de grote overwinnaars uit de bus, maar omdat geen van beide partijen een meerderheid verwierf, moest een coalitie gevormd worden. Samen stelden zij een gematigd progressief politiek programma op voor de sociale en economische wederopbouw van Nederland. Om daadwerkelijk de positie van de arbeiders te kunnen verbeteren en de fundamenten te leggen voor de verzorgingsstaat die men voor ogen had, was de PvdA

* Dit artikel is onder meer gebaseerd op mijn gesprekken met F. J. Goedhart op 9 oktober, 29 oktober en 15 november 1982 over zijn politieke rol in het conflict met Indonesië. Dank ben ik verschuldigd aan mevr. M. A. A. W. Goedhart-van Alebeek voor haar toestemming gebruik te maken van het archief van haar in 1990 overleden echtgenoot. J. Schenkman, die mij vergunde de resultaten te verwerken van zijn ongepubliceerde scriptie over Goedharts reizen naar Indonesië in 1946, 1947 en 1952, 'De Indonesië-reizen van Goedhart, alias Pieter 't Hoen. Een land in revolutie. Bevindingen en vertolking' (KUN, 1990), kan ik hiervoor niet genoeg bedanken. Verder ben ik M. Baertl (ARA, Den Haag), dr. M. Campfens (IISG, Amsterdam), prof. dr. H. Daalder, dr. C. Touwen-Bouwsma, W. ten Have, D. Barnouw en dr. L. Blussé erkentelijk voor hun kritisch commentaar op een eerdere versie van dit artikel, gepubliceerd in *Indonesia* (april 1993) no. lv, 113-139.

1 F. van Baardewijk, 'De PvdA van het koninkrijk 1945-1947', *Het tweede jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam, 1980) 164-212; J. Bank, 'De PvdA en de Indonesische revolutie', *Socialisme en democratie*, XII (1981) 585-593; J. Th. J. van den Berg, 'Het miskende tijdvak. De eerste twintig jaar van de Partij van de Arbeid', *Het zevende jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam, 1986) 14-42; H. Poeze, 'De Indonesische kwestie in 1945-1950. Sociaal-democratie in de klem', in: J. Divendal, A. Koper, e. a., ed., *Nederland, links en de koude oorlog. Breuken en bruggen* (Amsterdam, 1982) 38-57.

gedwongen om samen te werken met een coalitiepartner die er ten aanzien van de dekolonisatie fundamenteel andere opvattingen op nahield. De voormannen van de Katholieke Volkspartij (KVP), voor wie de koloniale belangen van Nederland te allen tijde voorop stonden, waren niet bereid om ook maar enigszins tegemoet te komen aan het Indonesische nationalisme; de andere confessionele partijen en de liberalen zaten op precies dezelfde lijn. Hoe het ook zij, het was deze coalitie die de problemen moest zien op te lossen die ontstonden door de nationalistische aspiraties van Indonesië en de proclamatie van de Republiek op 17 augustus 1945.

De politieke druk waaraan de PvdA blootstond en waardoor ze zich genoodzaakt zag een zeer gematigde koers te varen ten aanzien van Indonesië en zich uiteindelijk zelfs tegen de Republiek te keren, is in velerlei studies uitgebreid belicht². In de meeste van deze studies wordt de netelige positie van de PvdA bijna uitsluitend verklaard in termen van coalitiepolitiek, interne partijpolitieke overwegingen en druk van de publieke opinie in Nederland. Daardoor wordt vaak over het hoofd gezien dat de socialistische anti-kolonialistische ideologie zelf weleens niet minder debet kan zijn geweest aan de pijnlijke situatie waarin de socialisten terecht kwamen in de jaren dat Nederland ijverde voor het behoud van zijn kolonie. Het socialistisch anti-kolonialisme was namelijk evenzeer geworteld in het europacentrische, kolonialistische gedachtengoed als waar de hele westerse beschaving destijds van doordeesemd was, en daardoor was het niet in staat om een heldere, werkelijk alternatieve visie te bieden op de nationalistische en maatschappelijke revolutie in Indonesië. Men stond als het ware met lege handen tegenover de katholieke coalitiepartner, die concreet wist wat ze wel en niet wilde, en tegenover de publieke opinie, die vanaf 1945 steeds feller anti-republikeins werd.

De inconsistenties in het socialistische anti-kolonialistische gedachtengoed komen duidelijk naar voren in de politieke activiteiten van de journalist en socialistisch politicus F. J. Goedhart (1904-1990), die op geheel eigen wijze geprobeerd heeft het dekolonisatieproces te versnellen. Dit artikel gaat over diens politieke rol als bemiddelaar tussen Nederland en de Republiek tijdens de eerste twee jaar van het Nederlands-Indonesische conflict. Hoewel in de meeste publikaties over deze periode Goedharts kritiek op de politiek van de Partij van de Arbeid aan de orde komt, evenals zijn reis naar Indonesië in de zomer van 1947 toen hij als afgevaardigde van de PvdA sprak met de socialistische partijen aldaar, kan nu, dankzij nieuwe bronnen die voor wetenschappelijk onderzoek beschikbaar zijn gekomen, een genuanceerdere analyse worden gemaakt van zijn opmerkelijke politieke rol³.

2 *Ibidem*. Zie ook J. Bank, *Katholieken en de Indonesische Revolutie* (Dieren, 1984) en L. Palmier, *Indonesia and the Dutch* (Londen, 1965). Het spreekt vanzelf dat deze verklaring door linkse commentatoren zowel in de periode 1945-1947 als daarna met verve naar voren is gebracht. Zie bijvoorbeeld J. de Kadt, 'Rampspoed geboren'. Rondom de 20ste juli 1947', in: M. C. Brands, R. Havenaar, B. A. G. M. Tromp, ed., *J. de Kadt. De deftigheid in het gedrang. Een keuze uit zijn verspreide geschriften* (Amsterdam, 1991) 288-309; en J. de Kadt, *De Indonesische tragedie. Het treurspel der gemiste kansen* (Amsterdam, 1949).

3 In 1992 werd Goedharts privé-archief overgedragen aan het ARA in Den Haag. Goedharts politieke rol in het Nederlands-Indonesische conflict komt aan de orde in onder meer Van Baardewijk, 'De PvdA van het koninkrijk 1945-1947'; Bank, *Katholieken en de Indonesische Revolutie*; Poeze, 'De Indonesische

Frans Goedhart behoorde weliswaar tot de kleine, maar invloedrijke groep socialisten die zich fel verzetten tegen de koloniale politiek van de PvdA, maar dat neemt niet weg dat zijn ideeën over hoe het dekolonisatieproces zou moeten verlopen—geïnspireerd als deze waren op de ethische politiek, zij het in een socialistisch jasje—in feite niet wezenlijk verschilden van het anti-kolonialistische standpunt van de partij. Daarom ook was Goedharts missie gedoemd te mislukken. De manier waarop hij zijn—deels op eigen initiatief ondernomen—taak als bemiddelaar namens de Partij van de Arbeid vervulde, laat duidelijk zien wat de zwakke punten waren binnen het socialistisch anti-kolonialisme.

Goedharts socialistisch anti-kolonialisme

Goedharts visie in 1945 op de toekomst van Nederlands-Indië was een combinatie van het sociaal-democratische anti-kolonialistische programma uit de jaren dertig, het links-socialistische denken uit die tijd en een uiterst pragmatische, non-conformistische kijk op de situatie in het Indonesië na de Japanse capitulatie. Het links-socialistische verzet tijdens de bezetting had zich verplicht om het Indonesische volk bij te staan in zijn streven naar onafhankelijkheid, en moest nu deze belofte inlossen, meende Goedhart, zelf onafhankelijk socialist en verzetsstrijder van het eerste uur.

De koloniale paragraaf uit het partijprogramma van de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) dateerde uit 1932. Deze was tot stand gekomen na een ernstige partijcrisis, veroorzaakt door het verzet van de linkervleugel tegen de algehele reformistische koers van de partij, die halverwege de jaren twintig was ingezet. De koloniale kwestie werd actueel voor de SDAP vanwege de toenmalige onrust in Nederlands-Indië. 'Indonesië los van Holland, nu!' was de slogan van de linkse oppositie in de partij, die, op zoek naar bondgenoten in de mondiale strijd tegen het kapitalisme, streefde naar solidariteit met de revolutionair-socialistische bewegingen in de koloniën. In 1932 scheidde deze linkervleugel zich echter af. Nu de partij niet langer hoefde te luisteren naar radicale anti-kolonialistische slogans werd datzelfde jaar tijdens het partijcongres unaniem besloten tot een koloniaal programma dat voorzag in een dekolonisatieproces dat geleidelijk en langs vreedzame weg zou moeten verlopen, alvorens de soevereiniteit aan Indonesië zou kunnen worden overgedragen. Het nieuwe economische partijprogramma uit 1935 bevatte enkele hervormingsvoorstellen gericht op de vergroting van de economische onafhankelijkheid van Nederlands-Indië 4.

Ondanks het feit dat de sociaal-democraten het recht van Indonesië op onafhankelijkheid erkenden, werd in hun politiek-economische partijprogramma van de jaren dertig voornamelijk voortgeborduurd op de ideeën die al sinds de eeuwwisseling in zwang

kwestie in 1945-1950'; M. P. van der Vusse, 'De Partij van de Arbeid, Nederland en de Indonesische Revolutie' (doctoraalscriptie RUU, 1984); S. L. van der Wal, P. J. Drooglever, M. J. B. Schouten, ed., *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950*, V, VI en IX ('s-Gravenhage, 1975, 1976, 1981).

4 E. Hansen, 'The Dutch East Indies and the reorientation of Dutch social democracy, 1939-1940', *Indonesia* (april 1977) no. xxiii, 59-85; P. van Tuyl, 'Koloniale politiek in crisistijd. De SDAP en Indonesië, 1930-1935', *Het zevende jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam, 1986) 44-73.

waren, en die ten grondslag lagen aan de zogenaamde ethische politiek. Weliswaar hadden de mislukte communistische opstanden in Nederlands-Indië van 1926-1927 een einde gemaakt aan deze politiek, bepaalde elementen eruit waren in het sociaal-democratische programma van 1932-1935⁵ behouden gebleven, met name wat betreft de grote nadruk op verbetering van de economische infrastructuur in de kolonie. Wanneer het land economisch voldoende ontwikkeld zou zijn om zich tegen uitbuiting door de rest van de wereld te kunnen wapenen en een nict-communistische nationalistische beweging op eigen benen zou kunnen staan, dan zou Indonesië, volgens het sociaal-democratische scenario, ook toe zijn aan staatkundige onafhankelijkheid. Men had het niet aangedurfd om een tijdsplan vast te stellen voor dit hele proces, dat zou moeten uitmonden in een totale beëindiging van de koloniale overheersing, want men was zich ervan bewust dat een te snelle onafhankelijkheid economisch gezien niet gunstig was voor de door de crisis geteisterde arbeidersklasse in het moederland. Deze vorm van *Realpolitik* maakt duidelijk hoezeer de hoogstaande sociaal-democratische idealen over dekolonisatie verweven waren met de aardse behoeften van de Nederlandse arbeidersklasse.

Daarbij kwam dat de sociaal-democraten er volkomen van doordrongen waren dat er fundamentele meningsverschillen bestonden tussen 'koloniaal-socialisten' en 'koloniaal-nationalisten':

De eersten wenschen een ander productie-stelsel en bestrijden het kapitalisme, omdat het kapitalisme is. De nationalist bestrijdt denzelfden tegenstander, maar met gansch andere oogmerken. Die tegenstander vertegenwoordigt voor hem den nationalen onderdrukker.

Beiden staan dus op een gemeenschappelijk terrein tegenover een gemeenschappelijken tegenstander, maar ieder met een eigen doel. Dit is een basis voor samenwerking. Beiden kunnen elkaar steunen. Men moet zich evenwel altijd rekenschap blijven geven van de verschillen. Er is een gescheiden samengaan⁶.

In deze woorden van de koloniale expert van de SDAP, J. E. Stokvis, op het koloniaal congres van 1930 — het eerste en enige aan deze problematiek gewijde congres dat de SDAP ooit zou houden — proeft men de dilemma's waar de socialisten door hun anti-kolonialistische principes in de toekomst voor geplaatst zouden worden. Het kwam erop neer dat de socialisten ervan uitgingen dat ze de onafhankelijkheidsstrijd moesten steunen met die middelen die ze zelf het meest effectief achtten: 'Wij hebben onze eigen visie'⁷.

Hoewel in de jaren 1940-1945 de positie van Nederland als koloniale mogendheid

5 Van Tuyl, in 'Koloniale Politiek', 70, betwist de opvatting dat het programma van de SDAP in het verlengde ligt van de ethische politiek, zoals naar voren gebracht wordt in onder meer J. Bank, 'De PvdA en de Indonesische revolutie', en H. F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme. De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930* (Leiden, 1974) 43. Zie over de ethische politiek E. B. Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische Archipel 1877-1942* (Utrecht, 1981); en R. van Niel, *The emergence of the modern Indonesian elite* ('s-Gravenhage, 1970).

6 *Verslag van het Koloniaal congres der Sociaal-democratische arbeiderspartij in Nederland, Utrecht 1930* (Amsterdam, s. a.) 10. Zie hiervoor ook Hansen, 'The Dutch East Indies', 74.

7 *Ibidem*.

onderwerp was geweest van heftige discussies zowel binnen het verzet als daarbuiten en er ook binnen de regering in ballingschap over was gesproken, werden geen wezenlijk nieuwe gezichtspunten naar voren gebracht. De toespraak van koningin Wilhelmina op 7 december 1942 drukte een groot stempel op het debat over de toekomstige status van Nederlands-Indië. In de Verenigde Staten — onze belangrijkste bondgenoot — groeide de weerstand tegen het kolonialisme, en de koningin beloofde in haar rede dat er na de oorlog een ronde tafel-conferentie gehouden zou worden over de toekomst van de kolonie⁸. De 'koloniale commissie' van de ondergrondse SDAP kwam in 1944 weer bijeen en besloot dat de relatie met Indonesië voortgezet moest worden, maar dat dit uiteindelijk een soevereine staat en een gelijkwaardige deelgenoot van het Koninkrijk der Nederlanden zou moeten worden. Hiermee week men in wezen niet af van de uitgangspunten van de 7 december-toespraak⁹.

In het programma dat de op 9 februari 1946 uit de vooroorlogse SDAP voortgekomen Partij van de Arbeid (PvdA) aannam, werden geen nieuwe standpunten ingenomen. De partijleiding was diep geschokt door de onafhankelijkheidsverklaring van Soekarno en Hatta in augustus 1945, en mede vanwege de slechte economische situatie in Nederland werd na enige discussie besloten dat een duurzame relatie met Indonesië — dat uiteindelijk zelfbestuur zou moeten krijgen — beter was dan een toekomstig gemenebest waarbij Indonesië zich vrijwillig zou kunnen aansluiten. Zelfs al in de oprichtingsfase had de partijleiding te maken met de minder progressieve standpunten van een aantal prominente figuren die deel zouden gaan uitmaken van de nieuwe socialistische partij maar van huis uit geen sociaal-democraten waren en tegen iedere vorm van onafhankelijkheid voor Indonesië waren¹⁰.

Hoewel hij bijzonder veel kritiek had op de wijze waarop Nederland voor de oorlog Nederlands-Indië bestuurd had, had Goedhart tijdens de oorlog in het in februari 1941 opgerichte onafhankelijk socialistische illegale blad *Het Parool*, waarvan hij oprichter en redacteur was, steeds verkondigd dat beide partijen er belang bij hadden wanneer de staatkundige, culturele en economische banden tussen Nederland en Indonesië intact zouden blijven. Indonesië zou dus binnen het Koninkrijksverband moeten blijven, maar wel op den duur zelfbestuur moeten krijgen¹¹. De visie van Goedhart en *Het Parool* kwamen overeen met de algemene socialistische opvatting tijdens de oorlog.

Na de onafhankelijkheidsverklaring van Indonesië kwam de toekomst van Indonesië voor Goedhart plotseling in een geheel ander licht te staan. Zijn ideeën nu waren sterk beïnvloed door wat de publicist Jacques de Kadt, correspondent van het na de bevrijding als dagblad verschijnende *Het Parool*, hierover schreef. De Kadt woonde in die tijd in Bandoeng, waar hij de radicaal-socialist D. M. G. Koch hielp met de

8 C. Fasseur, 'Een wissel op de toekomst. De rede van koningin Wilhelmina op 6/7 december 1942', in: F. van Anrooij, e. a., ed., *Between people and statistics. Essays on modern Indonesian history. Presented to P. Creutzberg* ('s-Gravenhage, 1979) 267-280.

9 Van Baardewijk, 'De PvdA van het koninkrijk 1945-1947', 166-169.

10 *Ibidem*, 175-180.

11 M. de Keizer, *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in oorlogstijd* (Amsterdam, 1991) 313-317.

uitgave van het tijdschrift *Kritiek en Opbouw*. Hij was een groot bewonderaar van de sociaal-democraat Sjahrir, die hij in 1942 had leren kennen. Na de Japanse capitulatie koesterde De Kadt zelfs korte tijd de ambitie om Sjahrirs politiek adviseur te worden. Zodra Sjahrir premier werd, zorgde deze ervoor dat De Kadt veilig naar Batavia kon reizen om voor *Het Parool* te gaan schrijven. In dezelfde tijd begon De Kadt artikelen te publiceren in een voorlichtingsbulletin van de Republiek. Hij had alle gelegenheid om zowel de Nederlandse regeringsfunctionarissen in Batavia als de Indonesische nationalistengroepen goed te leren kennen¹².

In het algemeen getuigden De Kadts standpunten van groot politiek realisme. Voor de oorlog had hij zich een fel tegenstander betoond van het kolonialisme, dat in zijn ogen de ergste vorm van kapitalistische uitbuiting was. In 1945 betoogde hij dat Nederland gezien de opstelling van de bondgenoten de stichting van een onafhankelijke en democratische staat Indonesië zou moeten bevorderen. Nederland zou zich moeten realiseren dat het maar een klein land was en niet in de positie om de wensen van zijn bondgenoten te negeren, al was het alleen maar omdat op dat moment de ordehandhaving op Java berustte bij Britse troepen¹³. Keer op keer probeerde hij duidelijk te maken hoe redelijk en gematigd Sjahrir en diens politieke vrienden zich opstelden. Hij was ervan overtuigd dat Sjahrir de enige was die een einde zou kunnen maken aan de chaotische situatie in het najaar van 1945, de *bersiap*-tijd, toen Indonesische revolutionairen aan het plunderen en moorden waren geslagen in een poging de revolutie in een stroomversnelling te brengen. De Kadt probeerde het in Nederland vaak geuite bezwaar tegen onderhandelingen met de Republiek, namelijk dat deze een Japans maaksel zou zijn dat bestuurd werd door voormalige collaborateurs, te ondervangen door in zijn politieke analyses van de toestand in de Republiek de rol van Soekarno te minimaliseren¹⁴.

Goedhart fungeerde in het noodparlement dat bijeenkwam tot mei 1946 en waarvan hij op grond van zijn prominente rol in het verzet lid was, als het ware als spreekbuis voor De Kadts ideeën. Tijdens het kamerdebat over het regeringsbeleid in januari 1946 greep hij de gelegenheid aan om zijn zegje te doen over de kwestie Indonesië. Men was destijds nog niet bekomen van de schok die de gruweldaden van de Indonesische *permuda* (jongeren) tijdens de *bersiap*-tijd teweeggebracht hadden. Goedhart veroordeelde het gedrag van deze jonge revolutionaire extremisten, die hij fascistisch, moordenaars en plundersaars noemde, maar wees niettemin de Nederlanders aan als de ware schuldigen; zij waren verantwoordelijk voor de chaos in Indonesië. In zijn politieke realiteitszin toonde hij zijn verwantschap met De Kadt:

Wie het gezag heeft en wie rebel is, wordt mede bepaald door de machtsverhoudingen en die zijn voor ons op het oogenblik bijzonder ongunstig. Het is wijs beleid, daar de consequenties uit te trekken.

12 R. Havenaar, *De tocht naar het onbekende. Het politieke denken van Jacques de Kadt* (Amsterdam, 1990) 159,160-161; J. de Kadt, *Jaren die dubbel telden. Politieke herinneringen* (Amsterdam, 1978) 146-150.

13 J. de Kadt, *De Indonesische tragedie*, 79-80; en Havenaar, *De tocht naar het onbekende*, 157.

14 J. de Kadt 'Open brief aan minister Logemann', in: M. C. Brands, e. a., ed., *J. de Kadt*, 274-287.

De Nederlandse regering zou moeten inzien dat binnen de huidige machtsverhoudingen in de wereld geen plaats was voor koloniale overheersing en dat kolonialisme en democratie niet samengingen. Om Indonesië te kunnen behouden, zo concludeerde hij, moesten de staatkundige banden met het land worden verbroken, hoe paradoxaal dit ook mocht klinken. Daarna zou Nederland immers in economisch opzicht kunnen profiteren van de relaties met zijn voormalige kolonie, waar een schreeuwend behoefte zou bestaan aan de kennis en ervaring van Nederland om haar natuurlijke hulpbronnen te kunnen exploiteren. Om die reden zou militaire actie tegen de Indonesische Republiek met als doel gedwongen toetreding tot een unie met Nederland volkomen misplaatst zijn¹⁵. Goedhart was zich er maar al te goed van bewust dat appelleren aan het economisch eigenbelang meer effect zou sorteren dan argumenten op grond van socialistische anti-kolonialistische principes, de vigerende internationale verhoudingen of emotionele verbondenheid met een volk dat voor zijn vrijheid vecht.

In de maanden die volgden deed Goedhart zijn uiterste best om een omslag teweeg te brengen in de sterk anti-republikeinse stemming in Nederland, door keer op keer uit te leggen dat de Indonesiërs niet zo anti-Nederlands waren als beweerd werd, dat de nationalistische beweging en de Republiek geen Japanse maaksels waren en dat de situatie op Java ook niet zo beroerd was als de zwaar bevooroordeelde Nederlandse pers deed voorkomen. Vanaf januari 1946 kon dankzij bemiddeling van de Britten de hoogste regeringsfunctionaris in Batavia, luitenant gouverneur-generaal H. J. van Mook, gaan werken aan een akkoord met de nationalisten. De vooruitzichten waren op een gegeven moment zo hoopgevend, dat de onderhandelingen in de tweede helft van april op de Hoge Veluwe werden voortgezet met de Nederlandse regering. In verband met de op handen zijnde verkiezingen in mei was de regering echter in feite tot geen enkel akkoord bereid, en de onderhandelingen mislukten dan ook¹⁶.

Een paar weken na het beraad op de Hoge Veluwe, vlak voor de verkiezingen, vond er een kamerdebat plaats naar aanleiding van het verslag van een parlementaire commissie die naar Indonesië was gestuurd met de bedoeling zich op de hoogte te stellen van de situatie. In dit debat uitte Goedhart zware kritiek op het verslag. Naar zijn mening had de commissie alleen contact gehad met het koloniale bestuur en het koloniale establishment, die bang waren dat ze hun oude macht en privileges zouden kwijtraken en daardoor elke verandering met wantrouwen en verbittering tegemoet zagen. Het rapport droeg daarom op geen enkele manier bij tot een verzoening tussen de Nederlanders en de Indonesische nationalistten, noch bouwde het in eniger mate voort op de politiek die het klimaat geschapen had voor het — mislukte — Hoge Veluwe-beraad. Integendeel, het moest gezien worden als een laatste poging om welk akkoord dan ook bij voorbaat onmogelijk te maken¹⁷.

Vlak nadat Goedhart aldus de Kamer had toegesproken, eindigde zijn eerste termijn als lid van het tot die tijd bijeengekomen noodparlement. Bij de kamerverkiezingen

15 F. J. Goedhart in de Tweede Kamer, 15 januari 1946. *Handelingen der Voorlopige Staten-Generaal, Tweede Kamer, 1945-1946, Verslag* ('s-Gravenhage, 1946) 273-274.

16 J. van Goor, *Indië/Indonesië. Van kolonie tot natie* (Utrecht, 1987) 100.

17 F. J. Goedhart in de Tweede Kamer, 6 mei 1946. *Handelingen der Staten-Generaal, 725*.

later die maand mei werd hij niet gekozen in het nieuwe, eerste naoorlogse parlement, hoewel hij een vooraanstaand lid van de PvdA was. En dus greep hij de gelegenheid aan om zelf poolshoogte te gaan nemen in Indonesië. Op 15 juni 1946 nam hij het vliegtuig naar Batavia. Hij was van plan om niet, zoals de parlementaire commissie eerder, alleen met Nederlandse bestuurders te gaan praten, maar om zijn licht op te steken bij vertegenwoordigers uit alle gelederen van het politieke, sociale en economische leven in Nederlands-Indië, en bovenal wilde hij naar de Republiek. Het leek hem van levensbelang om in deze fase van het conflict de bevindingen van de parlementaire commissie te weerleggen. Hij had zich ten doel gesteld om ervoor te zorgen dat de publieke opinie in Nederland, die de nationalistten zeer slecht gezind was, zou veranderen¹⁸. Goedhart zou in Indonesië optreden als speciale verslaggever van *Het Parool*, waarvan hij vanaf augustus 1945 chef buitenland was.

De eerste Nederlandse journalist in Djokjakarta, hoofdstad van de revolutie

Goedharts eerste verblijf in Indonesië zou bijna elf weken duren. Kort na zijn aankomst op 15 juni had hij een ontmoeting met Sjahrir, die in Batavia gebleven was terwijl Soekarno en zijn ministers naar Djokjakarta waren gegaan. Een week later berichtte hij zijn partijgenoot oud-premier W. Schermerhorn, voor wie hij zeer veel waardering had vanwege zijn rol in het verzet en zijn gematigde politieke houding, dat Sjahrir bereid was tot nieuwe onderhandelingen. Sjahrir, die premier was van de Republiek, stelde voor om een conferentie te houden in Cairo, omdat Nederland als plaats van samenkomst niet meer zo geschikt leek na de onderhandelingen op de Hoge Veluwe. Een maand later schreef Schermerhorn dat het idee hem zeker aanstond, maar er werden geen concrete stappen in die richting ondernomen¹⁹.

Van Batavia ging Goedhart naar Malino, in de heuvels van Celebes vlak bij Makassar, waar hij een conferentie bijwoonde van vertegenwoordigers van Borneo, Oost-Indonesië, Banka, Billiton en de Riouw-archipel. De conferentie, die geheel geregistreerd werd door de Nederlanders, begon op 16 juli. Het was de eerste keer na de Japanse bezetting dat de aanwezigen elkaar konden ontmoeten. Deze vertegenwoordigers, zorgvuldig geselecteerd door de Nederlanders, verklaarden zich te scharen achter het plan van Van Mook voor een federale staatsvorm van Indonesië, een voorstel dat deels beoogde de macht van de Republiek in een onafhankelijk Indonesië aan banden te leggen.

Na de conferentie in Malino ging Goedhart naar Bali, om vervolgens een reis door Java te maken. Op 17 augustus werd hij als speciale gast van de Republiek Indonesië ontvangen in de hoofdstad. Djokjakarta, waar hij de festiviteiten bijwoonde rond de viering van één jaar onafhankelijkheid. Hij ontmoette Soekarno enkele malen, maar kreeg kennelijk geen toestemming voor een interview. Wel sprak hij tijdens zijn twee weken durende verblijf in de Republiek met Hatta, Soebandrio, Setiadjit, Soetomo,

18 F. J. Goedhart aan A. Sweers, 6 juni 1946, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

19 F. J. Goedhart aan W. Schermerhorn, 24 juni 1946; W. Schermerhorn aan F. J. Goedhart, 22 juli 1946, *Ibidem*.

Darmasetiawan en vele andere bekende nationalist²⁰. Met de vooraanstaande republikeinse journalist Rosihan Anwar maakte hij op een vrachtwagen een tocht door Djokjakarta, en ook logeerden beiden in hetzelfde hotel, het Merdeka²¹. Eenmaal terug in Batavia had Goedhart verscheidene gesprekken met Van Mook²². Op 13 augustus hield hij een toespraak voor de Nederlandse — sociaal-democratische — Progressieve Groep in gebouw 'de Loge' in Batavia. Ook sprak hij tijdens zijn rondreis met Nederlandse plantage-eigenaars en fabrikanten. Kortom, hij probeerde zoveel mogelijk mensen te zien en te spreken die een rol speelden in het politieke, sociale en economische leven van Indonesië.

Vanaf 19 juli verschenen in *Het Parool* zo'n negen artikelen van Goedhart waarin hij zijn ervaringen beschreef. Voor hem was zijn journalistieke werk een instrument om zijn politieke doelstellingen te verwezenlijken, en hij was zich er dan ook van bewust dat hij met zijn artikelen grote invloed zou kunnen uitoefenen op de publieke opinie. Wanneer hij schreef over de ontwikkelingen van de politieke en sociale revolutie in Indonesië en over de machtsstrijd binnen de Republiek, dan deed hij dat in eenvoudige bewoordingen en legde hij meer nadruk op de overeenkomsten dan op de verschillen tussen de politieke ideeën van de Nederlanders en de Indonesische nationalist²³. Hij brak een lans voor Sjahrirs politiek van *diplomasi* en gaf het conservatieve koloniale *establishment* in Batavia de schuld van alle misverstanden, die de relatie met de Indonesische Republiek steeds verder verslechterden. Hij wijdde waarderende woorden aan Van Mooks federalistische politiek, en noemde de conferentie van Malino een lichtend voorbeeld van hoe 'blank en bruin' samengingen. Op 19 augustus berichtte hij hoe teleurgesteld de Indonesische nationalist²³ waren over de eerste officiële verklaring van de nieuwe premier en de ideeën die de nieuwe minister van overzeese gebiedsdelen J. A. Jonkman kort daarna in een interview naar voren had gebracht. Hij deed hiermee een beroep op de PvdA-ministers in het kabinet om hun poot stijf te houden tegenover de conservatieven binnen de nieuwe 'rooms-rode' coalitie van katholieken en sociaal-democraten die eerder die maand gevormd was²³.

In januari 1947, bijna vijf maanden na zijn terugkeer in Nederland, publiceerde Goedhart een boekje over zijn ervaringen in Indonesië, *Terug uit Djokja*. Het was geschreven met de bedoeling om het onbegrip tussen Nederland en de nationalist²³ in Indonesië, dat na het mislukken van het Hoge Veluwe-beraad alleen maar toegenomen was, weg te nemen. Om het conflict op te lossen moest er een sfeer van wederzijds vertrouwen geschapen worden. Met dat doel voor ogen benadrukte Goedhart de positieve aspecten van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Goedharts betoog kwam er in het kort op neer dat zich in de Republiek drie cruciale ontwikkelingen

20 Zie Goedharts artikelen uit die periode en zijn boek *Terug uit Djokja* (januari 1947). Zie ook de brief van Goedhart aan A. Boediardjo, 8 nov. 1946, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

21 F. J. Goedhart aan A. Boediardjo, 8 november 1946, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

22 F. J. Goedhart aan H. J. van Mook, 18 september 1946, *Ibidem*. Ook spraken zij over de oprichting van een progressief dagblad in Batavia.

23 *Het Parool*, 19 juli 1946 ['Sjahrirs binnenlandsche moeilijkheden']; 20 juli 1946 ['Zuivering onder Indonesische oppositie tegen Sjahrir. Tegenstanders zonder achtergrond']; 26 juli 1946 ['De koloniale gemeenschap in Indonesië. Ontgoocheld en verbitterd']; 9 augustus 1946 ['De groote les van Malino. Blank en bruin gaan samen!'].

hadden voorgedaan, die alle de volle aandacht van Nederland verdienden. Ten eerste wees hij erop dat Sjahrir, Hatta en Sjarifoedin een constructieve politiek voerden die beoogde een einde te maken aan de gewelddadige excessen van de revolutie. Ten tweede dat men, vanwege diens enorme populariteit bij het volk, niet om Soekarno heen zou kunnen als er een of ander akkoord gesloten zou worden. En ten slotte dat de Nederlanders goed moesten begrijpen dat wat zij voor ogen hadden, namelijk zelfbestuur voor Indonesië en opname van het land in een duurzame confederatie met Nederland, het zogenaamde Koninkrijksverband, uiterst onrealistisch was gezien het diepe wantrouwen van de Republiek ten opzichte van de koloniale overheerser²⁴.

Het was duidelijk dat Goedhart met zijn reis door Indonesië en de publikatie van *Terug uit Djokja* veel goodwill gekweekt had. Bij de nationalististen stond hij sindsdien bekend als *toean baik hati*, 'de man met het goede hart'²⁵. Soebandrio, secretaris-generaal van het republikeinse ministerie van voorlichting, roemde hem om de radicale mentaliteitsverandering die hij in Batavia teweeg gebracht had. De Nederlanders leken eindelijk in te zien dat men niet langer heen kon om de Republiek Indonesië²⁶. Van Mook adviseerde Jonkman om Goedharts boek maar eens goed te lezen. Eerstgenoemde, die in die tijd zijn uiterste best deed om de Republiek tot een akkoord te bewegen, was zeer enthousiast over het van Goedhart afkomstige nieuws dat de regering van de Republiek bereid was tot samenwerking met Nederland op voorwaarde dat men haar zou erkennen²⁷. Anderen uit de koloniale gemeenschap, zoals generaal S. H. Spoor, zagen Goedharts activiteiten daarentegen louter als een ondermijning van het Nederlandse gezag²⁸.

Goedhart zelf was tamelijk teleurgesteld over de reacties op zijn reisverslag. In een brief aan Schermerhorn schreef hij dat hij na de publikatie van *Terug uit Djokja* voornamelijk negatieve brieven had ontvangen. Het wilde er gewoon niet in bij de mensen dat de situatie in de Republiek helemaal niet zo chaotisch was. Maar iedereen met een afwijkende mening werd gewoonlijk beschouwd als 'verrader, fascist of bolsjewiek'²⁹. Ook het verslag van een officiële Nederlandse regeringsdelegatie onder leiding van P. J. Koets, chef van het kabinet van Van Mook, die op officiële uitnodiging

24 W. A. van Goudoever, hoofd van de afdeling politieke berichtgeving van de Regeringsvoorlichtingsdienst in Batavia, met wie Goedhart lange gesprekken gevoerd had, zond een verslag van Goedharts impressies naar de regering. Goedhart ontving zelf ook een exemplaar. W. A. van Goudoever aan F. J. Goedhart, 2 september 1946, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

25 R. Alwi aan F. J. Goedhart, 14 januari 1947, *Ibidem*. De republikeinse journalist Alwi speelde een belangrijke rol in een van de hoofdstukken uit *Terug uit Djokja*. F. J. Goedhart aan R. Alwi, 30 december 1946, *Ibidem*. In 1946 was Alwi correspondent van *Rajat Kedaulatan*. Het jaar daarop werkte hij voor *Antara en Merdeka*. Goedhart vroeg de hoofdredacteur van *Het Parool*, G. J. van Heuven Goedhart om Alwi in dienst te nemen als Indonesië-correspondent. Dit verzoek werd niet ingewilligd. F. J. Goedhart aan G. J. van Heuven Goedhart, 2 december 1946, *Ibidem*. In 1948 verhuisde Alwi naar Amsterdam, waar hij een baan kreeg als vertaler. Hij vertaalde onder meer Van Mooks boek *Indonesië, Nederland en de wereld* (Amsterdam, 1949) in het Engels.

26 Soebandrio aan F. J. Goedhart, 17 oktober 1946, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

27 H. J. van Mook aan J. A. Jonkman, 2 september 1946. In Van der Wal, e. a., *Officiële bescheiden*, V, 288-289. Vgl. Schenkman, 'De Indonesië-reizen van Goedhart', 23.

28 Van der Wal, e. a., *Officiële bescheiden*, VI, 621-622. Vgl. Schenkman, 'De Indonesië-reizen van Goedhart', *Ibidem*.

29 F. J. Goedhart aan W. Schermerhorn, 21 oktober 1946, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

van de regering van de Republiek in de derde week van september een bezoek bracht aan Djokjakarta, kon de publieke opinie in Nederland nauwelijks milder stemmen. Dit verslag, dat een maand later aan Jonkman werd aangeboden, kwam in grote lijnen overeen met Goedharts bevindingen³⁰. Maar de Nederlandse pers besteedde aan het verslag van Koets' ervaringen, net zo min als aan Goedharts boek, amper aandacht³¹.

Terug in de politiek

Het Indonesiëcongres van de PvdA zou gehouden worden op 7 september 1946. Goedhart meende dat hij deze gelegenheid bij uitstek te baat moest nemen om zijn ideeën naar voren te brengen. Daarom keerde hij een dag voor het congres terug naar Nederland. De partijleiding moet toen al geweten hebben dat Goedhart de zetel van Schermerhorn in de Tweede Kamer zou innemen, omdat de laatste als voorzitter van de commissie-generaal — die een paar dagen later officieel door de regering zou worden benoemd — naar Indonesië zou vertrekken met de taak te onderhandelen met de Indonesische Republiek. Er zou voortaan rekening gehouden moeten worden met Goedharts mening waar het Indonesië betrof. Hem werd dan ook gevraagd om wat te vertellen over zijn ervaringen in de Republiek.

Het congres werd geleid door partijvoorzitter Koos Vorrink, die zijn uiterste best deed om iedereen zoveel mogelijk op één lijn te krijgen. Na de openingsrede werd het woord gegeven aan Nico Palar, Indonesisch Tweede Kamerlid voor de PvdA. Hij stond geheel achter het Indonesië-beleid van zijn partij, maar hij benadrukte dat een speciale relatie tussen Indonesië en Nederland, waarvan de PvdA hoopte dat deze ook in de toekomst zou blijven bestaan, alleen mogelijk was als Indonesië hierover zelf en in alle vrijheid een beslissing kon nemen. Als de partij zich hiervoor inderdaad zou inzetten, dan betekende dat, zo hield Palar de vergadering voor, een breuk met de conservatievere visie op de toekomstige status van Indonesië, zoals uiteengezet in de toespraak van koningin Wilhemina op 7 december 1942. Hierin werd er immers vanuit gegaan dat Indonesië na zijn onafhankelijkheid verplicht deelgenoot zou worden in het Koninkrijk der Nederlanden³².

Vervolgens zette H. J. A. Logemann, de voormalige minister van overzeese gebiedsdelen, het vigerende partijstandpunt uiteen. Hij verklaarde dat de partij weliswaar het recht van Indonesië op zelfbestuur erkende, maar dat continuïteit in de staatkundige en sociaal-economische betrekkingen — in het belang van beide partijen — voorop moest staan. Maar de nationalistenvan hadden er na de Hoge Veluwe geen enkel vertrouwen meer in dat Nederland werkelijk met hen tot een oplossing wilden komen, en daarom durfden ze het niet aan, zo formuleerde hij het, de samenwerking met Nederland langer voort te zetten. Het was dus van het grootste belang dat hun vertrouwen in de onderhandelingspartner werd teruggewonnen. Nadat hij aldus op hoogdravende wijze een staaltje socialistisch anti-kolonialisme ten beste had gegeven,

30 Verslag van het bezoek van het gezelschap dr. P. J. Koets aan Republieks gebied op Java, 15-20 september 1946 ('s-Gravenhage, 1946) 1-5.

31 Goedhart aan Soedjatmoko, 30 september 1946, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

32 *Verslag van het Congres-Indonesië gehouden door de Partij van de Arbeid op 7 september 1946* (Amsterdam, 1946) 4-14.

schakelde hij snel weer over op het bekende kolonialistische vertoog: hij stelde met nadruk dat Nederland zijn taak in Indonesië nog niet volbracht had en zijn belangen daar moest verdedigen. De chaotische toestand in de Republiek, de problematische situatie van het naast elkaar bestaan van de Republiek Indonesië en de zogenaamde Malino-gebieden, de toekomstige positie van de Nederlanders in Indonesië en de grote economische belangen dwongen Nederland om zijn taak voort te zetten. Het derde deel van Logemanns rede was gewijd aan de kwestie of Nederland gerechtigd was tot het gebruik van militair geweld in het geval men er niet in mocht slagen zijn taak ten uitvoer te brengen, al dan niet door eigen schuld. Hij wees het gebruik van geweld niet categorisch af, maar verzekerde dat Nederland geen oorlog zou voeren indien de Republiek (of wie verder ook) niet binnen het Koninkrijk wilde blijven.

Ten slotte kondigde Logemann aan dat de partij iedere onderhandelingsdelegatie vanuit de Republiek zou accepteren; dit betekende een breuk met het principe dat er nooit met de collaborateur Soekarno onderhandeld zou mogen worden. Deze verandering van standpunt was waarschijnlijk bedoeld als tegemoetkoming aan de radicalere partijleden, in de hoop dat deze hierdoor bereid zouden zijn om hun steun te verlenen aan de zending van Nederlandse troepen naar Indonesië. Logemann wees erop dat het belangrijk was om het sluiten van een wapenstilstand te bevorderen, maar dat eerst en vooral de veiligheid gewaarborgd moest worden van de Nederlanders in Indonesië, de Indonesiërs zelf en de zwaar bedreigde Chinezen³³.

Nadat Logemann was uitgesproken, gaf Vorrink het woord aan Goedhart. Zonder dat hij daarmee de partijlijn op enigerlei wijze ondergroef, bood Goedhart met zijn enthousiaste en volgens *Het Parool* geestige relaas over zijn recente ervaringen in de Republiek tegenwicht aan de pessimistische voorstelling van zaken van Logemann, die de situatie op Java en Sumatra als chaotisch en gevaarlijk had omschreven³⁴. Maar zijn amendement op de oorspronkelijke, door het partijbestuur opgestelde resolutie, waarin gesteld werd dat Nederland er alles aan moest doen om de opbouw van een modern, democratisch Indonesië te bevorderen, zodat daar een verzorgingsstaat naar sociaal-democratisch model kon komen, kreeg nauwelijks steun³⁵.

Over het algemeen kregen de afgevaardigden het idee dat de PvdA een principieel en integer anti-koloniaal beleid voerde, dat erop was gericht om 'Nederland en Indonesië voor elkaar te behouden', en dat het gebruik van militair geweld om een staatsverband tussen Nederland en Indonesië af te dwingen onder geen beding zou worden gesteund³⁶. Deze indruk werd bevestigd door Vorrinks rede aan het slot van het congres, waarin hij de afgevaardigden verzekerde dat de PvdA in geen enkel geval het gebruik van geweld zou toestaan. Als de onderhandelingen met de Indonesische nationalisten mochten mislukken, dan zou in internationaal verband naar een oplossing gezocht moeten worden. Wel wees hij de afgevaardigden erop dat de partij slechts 29 van de 100 zetels in de Tweede Kamer bezette, zodat het geen zin had om te proberen het

33 *Ibidem*, 14-22.

34 *Het Parool*, 11 september 1946.

35 *Verslag van het Congres-Indonesië*, 23-24.

36 Ook de pers had dit idee. In *Het Parool* van 11 september 1946 luidde een tussenkop in een artikel over Logemanns toespraak 'Geen militair geweld'.

kabinet ten val te brengen. Dit zou trouwens ook 'niet eerlijk' zijn ten opzichte van Indonesië, omdat er dan een conservatiever kabinet voor in de plaats zou komen. Alleen als men niets meer voor Indonesië zou kunnen betekenen, zou het misschien zin hebben om uit het kabinet te stappen³⁷.

In de daaropvolgende maanden greep Goedhart elke gelegenheid aan om zijn standpunt ten aanzien van de Indonesische kwestie uit te dragen. Hij liet zijn stem horen in het parlement en in *Het Parool*³⁸. In de partij kon hij zijn invloed laten gelden als lid van het partijbestuur en van de commissie Indonesië, die het partijbestuur van advies moest dienen over koloniale zaken in het algemeen en de Indonesische kwestie in het bijzonder. Ook via zijn lidmaatschap van de Vereniging Nederland-Indonesië maakte hij zich sterk voor de Indonesische zaak. Deze vereniging van voornamelijk linkse intellectuelen, die eind augustus 1945 was opgericht, had als doelstelling 'het brengen van een nieuwe geest van gelijkberechtigtheid en een blijvende vriendschap tussen de bevolkingen der beide gebieden'³⁹. Hoewel er veel socialisten lid van waren, bestonden er geen officiële banden met de PvdA. De partijleiding had al snel ingezien dat de vereniging wel eens een platform van verzet tegen haar politiek zou kunnen worden en hield derhalve de boot af. Vanaf het najaar van 1946 kreeg de partij echter ook te maken met een groep dissidenten binnen de eigen gelederen. In die tijd werd door zo'n twintig partijleden de zogenaamde Nova Zembla-groep gevormd⁴⁰, die als pressiegroep — 'stuwende groep van geestelijk jongeren in de partij' — binnen de partij het 'vernieuwend socialisme op actuele vraagstukken' wilde toepassen⁴¹. Al snel werd de groep een brandpunt van verzet tegen de Indonesië-politiek van de partij, met mensen als Goedhart en De Kadt als meest prominente vertegenwoordigers.

Op 17 december 1946 voerde Goedhart het woord in de Tweede Kamer. De maand daarvoor had de commissie-generaal een akkoord bereikt met de Indonesische Republiek. Na een wapenstilstand in oktober 1946 waren er politieke onderhandelingen tussen de beide partijen op gang gekomen. Half november wist men informeel tot overeenstemming te komen en een voorlopige overeenkomst werd door de onderhandelaars geparafeerd in het Javaanse bergoord Linggadjati. In december debatteerde de Tweede Kamer over dit ontwerpakkoord. Goedhart benadrukte dat de op handen zijnde onafhankelijkheid van Indonesië 'een historische onverbidlijkheid' was, waaraan niet te ontkomen was. Het had immers lang genoeg geduurd dat een volk van niet meer dan 9 miljoen mensen geregeerd had over een land met 75 miljoen inwoners. In zijn ogen had er een omslag in de machtsverhoudingen plaatsgevonden die niet meer teruggedraaid kon worden, 'noch met een beroep op onze Grondwet, noch met een

37 *Verslag van het Congres-Indonesië*, 30-31.

38 Hoe belangrijk dit platform was voor Goedhart wordt nog eens onderstreept door het feit dat *Hel Vrije Volk* niets geschreven had over de persconferentie die Goedhart gegeven had toen hij terug was uit Indonesië. F. J. Goedhart aan K. Voskuil, hoofdredacteur van *Het Vrije Volk*, 12 september 1946, ARA 11, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

39 Geciteerd in Van Baardewijk, 'De PvdA van het koninkrijk 1945-1947', 170.

40 De naam van de groep was ontleend aan de naam van de voorzitter, i. Barents. Een andere Barentsz, Willem, probeerde aan het einde van de zestiende eeuw via de noordelijke route India te bereiken en bracht de winter door op het eiland Nova Zembla.

41 J. Barents aan partijgenoten, 10 oktober 1946, HSG, Coll. Barents, 175.

verwijzing naar Nederlands vroegere prestaties in Indonesië, noch met uitingen van onwil, woede, of ergernis, noch met wapengeweld'. Hij zwaaide de commissie-generaal en Van Mook alle lof toe voor het bereikte akkoord dat volgens hem snel door de Kamer zou moeten worden bekrachtigd⁴².

Om een meerderheid in de verdeelde Kamer achter het akkoord te krijgen en daarmee het voortbestaan van het kabinet te verzekeren, werd er een motie ingediend waarin goedkeuring van het akkoord door de Kamer afhankelijk werd gesteld van nieuwe voorwaarden die de Indonesische Republiek diende te aanvaarden. De socialisten — inclusief Goedhart — steunden uiteindelijk deze motie. Toen was de regering genoodzaakt om weer opnieuw te gaan onderhandelen met de Republiek, die zich door deze eenzijdige amendering van het oorspronkelijke document ten diepste vernederd voelde.

Goedharts visie op de toekomst van Indonesië werd door weinigen van zijn collega's in de Kamer gedeeld, en zelfs in de PvdA stond hij wat dit betreft tamelijk alleen. Tijdens het partijcongres in mei 1947 werd hij niet herkozen in het partijbestuur⁴³. Maar men wilde hem niet zomaar aan de kant schuiven omdat zijn inbreng daar uiteindelijk toch te waardevol voor was, en besloten werd om hem te benoemen tot adviserend lid van het bestuur.

Intussen had Goedhart contact gezocht in Indonesië omdat hij op de hoogte wilde blijven van de ontwikkelingen daar. Hij schreef brieven aan allerlei mensen die hij ontmoet had tijdens zijn reis en met een aantal voerde hij al spoedig een levendige correspondentie. Onder hen waren J. de Graaff, de voorzitter van de Nederlandse Progressieve Groep in Batavia en de eerder genoemde Koch, de vertegenwoordiger van die groep in Bandoeng. Ook schreef hij veel met Schermerhorn. Met Soebandrio, die secretaris-generaal was geworden van het ministerie van voorlichting, en diens vrouw raakte Goedhart nauw bevriend. Hij was nog maar twee dagen in Nederland terug toen hij Soebandrio al zijn eerste brief schreef⁴⁴. Goedhart wist via zijn correspondentie met vele vooraanstaande Indonesiërs een heel netwerk van betrouwbare informanten op te bouwen, op basis waarvan hij later zijn bemiddelaarsrol zou kunnen vervullen⁴⁵.

42 *Handelingen der Staten-Generaal*, 1946-1947, 911-915.

43 F. J. Goedhart aan W. Schermerhorn, 6 mei 1947, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

44 Toen hij nog in Indonesië was had Goedhart Soebandrio beloofd om hem regelmatig boeken te sturen die hij graag wilde lezen. Van dit plan is echter niets terechtgekomen. Goedhart heeft een paar boeken opgestuurd, maar ontving van Soebandrio geen geld en ook werden zijn brieven niet beantwoord. Uiteindelijk bleek dat de hele correspondentie onderschept is door de Nederlandse autoriteiten in Batavia. De onderschepte brieven bevinden zich in ARA II, Algemene secretarie en de daarbij gedeponeerde archieven 1942-1950, no. 5457. De correspondentie met Soebandrio kende haar *ups and downs*, maar duurde nog tot augustus 1953 voort.

45 Zie ook Schenkman, 'De Indonesië-reizen van Goedhart', 29. Ook correspondeerde Goedhart min of meer regelmatig met onder meer Sjahrir, Soekamo, Palar (na 1947), Hadji Agus Salim, Anak, Agung gde Agung, Darsono, Soedjatmoko en Darmasetiawan. In 1953 was Goedharts relatie met Indonesië zo ingrijpend veranderd dat aan alle correspondentie met Indonesiërs praktisch geheel een einde kwam.

Een eerlijke regeling

In maart 1947 aanvaardde het parlement van de Republiek het Linggadjadi-akkoord. De wapenstilstand die deel uitmaakte van het akkoord werd echter herhaaldelijk geschonden. Ook bleek de Republiek niet bereid zich neer te leggen bij haar ondergeschikte en afhankelijke positie gedurende de overgangperiode waarin Nederland nog de dienst zou uitmaken totdat de Unie in 1949 een feit zou zijn. Evenmin duldde men de aanwezigheid van een gezamenlijke Nederlands-Indonesische troepenmacht die de orde zou moeten handhaven op het grondgebied van de Republiek. Aan de andere kant zag de Nederlandse regering zich vanwege financiële problemen gedwongen zo snel mogelijk een oplossing voor het conflict te vinden. De handhaving van een aanzienlijke troepenmacht in Indonesië zonder dat daar noemenswaardige inkomsten uit de kolonie tegenover stonden, dreigde een te zware belasting te worden voor de Nederlandse schatkist. In mei deed Van Mook een poging de impasse in de onderhandelingen te doorbreken door de Republiek te vragen in te stemmen met de voorgestelde federale regeringsvorm. Het was duidelijk dat militaire actie tegen de Republiek nauwelijks meer te vermijden zou zijn indien deze niet bereid zou zijn de Nederlandse interpretatie van het Linggadjadi-akkoord te accepteren.

De steeds oorlogzuchtiger stemming in Nederland bracht Goedhart ertoe om een beroep te doen op Sjahrir. Hij schreef hem een brief waarin hij hem erop wees in wat voor bijzonder moeilijke positie de PvdA terecht zou komen als de onderhandelingen in Batavia wederom op een mislukking zouden uitlopen. Een vleugellamme PvdA zou uiterst slecht zijn voor de republikeinse zaak. Mensen als Schermerhorn en Van Mook zouden vervangen worden door conservatievere politici, met alle gevolgen van dien⁴⁶. Kennelijk was deze brief door Goedhart geschreven in de hoop op regelmatig schriftelijk contact met Sjahrir in deze allesbeslissende fase. Nog geen 14 dagen na zijn eerste brief, op 4 juni 1947, verstuurde hij er namelijk nog een. Hij stelde voor veelvuldig en 'volstrekt vertrouwelijk' van gedachten te wisselen. Volgende brieven zond hij op 5, 12 en 13 juni naar Sjahrir⁴⁷. In de laatste liet Goedhart Sjahrir weten dat het bestuur van de PvdA besloten had hem naar Indonesië te zenden om hem te informeren over de stand van zaken bij de onderhandelingen tussen Nederland en Indonesië, om hem uitvoerig op de hoogte te stellen van de politieke situatie in Nederland en om zijn mening te horen over een socialistisch initiatief om de huidige impasse te doorbreken⁴⁸. Diezelfde dag nog meldde hij dit nieuws ook aan Van Mook en Schermerhorn, zij het dat hij in die brieven het doel van zijn missie enigszins anders verwoordt⁴⁹.

Het voorstel om Goedhart naar Indonesië te sturen maakte deel uit van een geraffineerd plan van partijvoorzitter Vorrink. Op 11 juni was er een bijeenkomst geweest van het partijbestuur, de socialistische kamerleden en de Indonesië-commissie van de partij om te beraadslagen over het nogal ontwijkende antwoord van de Republiek op

46 F. J. Goedhart aan S. Sjahrir, 21 mei 1947, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

47 *Ibidem*.

48 F. J. Goedhart aan S. Sjahrir, 13 juni 1947, *Ibidem*.

49 F. J. Goedhart aan H. J. van Mook, 13 juni 1947; F. J. Goedhart aan W. Schermerhorn, 13 juni 1947, *Ibidem*.

Van Mooks voorstel aangaande een federale regeringsvorm. Men werd het erover eens dat dit antwoord niet gezien moest worden als een provocatie tot militair ingrijpen. De volgende dag bleek dat binnen de commissie-generaal verdeeldheid heerste over de wijze waarop men op het antwoord van de Republiek moest reageren. Sommigen vonden dat men de Nederlandse regering moest adviseren militair in te grijpen, anderen waren daar tegen. Om te voorkomen dat er op de PvdA-partijraad van 14 juni over deze kwestie een scheiding der geesten zou ontstaan — die zou leiden tot de val van het kabinet — stelden de vijf PvdA-ministers die direct verantwoordelijk waren voor het partijbeleid inzake Indonesië een ontwerp-resolutie op. De dag voor de partijraad zocht Vorrink Goedhart op om hem op de hoogte te brengen van de inhoud van deze resolutie. In de verwachting dat hij hierdoor sommige tegenstanders alsnog voor de resolutie zou kunnen winnen, stelde Vorrink voor dat Goedhart naar Indonesië zou gaan om als afgevaardigde van de partij te proberen de Republiek ervan te overtuigen dat de situatie zeer kritiek was. Wel zou Goedhart dan op de partijraad loyaal moeten zijn aan de partijlijn. Ook zou hij tijdens zijn verblijf in Indonesië steeds nauw contact moeten houden met Schermerhorn en Van Mook⁵⁰.

Goedhart speelde het spel mee, zij het dat hij op de valreep nog trachtte iets voor de Republikeinse zaak te winnen. Met steun van andere radicale leden kreeg hij het op de partijraad voor elkaar dat de paragraaf waarin bepaald werd dat militair ingrijpen gerechtvaardigd was indien de situatie uiteindelijk 'onhoudbaar' zou worden uit de ontwerp-resolutie geschrapt werd. Na overleg met Drees en op dringend verzoek van Vorrink trok hij echter twee andere amendementen op de resolutie in. Vervolgens stelde de partijraad zich unaniem achter de resolutie⁵¹.

Weer eens was het Vorrink gelukt de partij bijeen te houden. Door Goedhart in de gelegenheid te stellen naar Indonesië te gaan, had hij de kennelijk door hem geduchte oppositie van dit lastige partijlid (en zijn politieke vrienden) weten te beteugelen en hem op de politieke lijn van de partijleiding weten te krijgen⁵². De vertrouwelijke missie van deze erkende vriend van Indonesië kwam Vorrink op dat moment ook zo goed uit omdat deze gezien kon worden als een blijk van *goodwill* jegens de Republiek. Een paar weken daarvoor had Vorrink nog overwogen zelf te gaan, maar de verslechterende situatie had hem doen besluiten in Nederland te blijven⁵³. Mocht Goedhart enig

50 J. J. Vorrink aan W. Schermerhorn, 16 juni 1947. Van der Wal, *Officiële bescheiden*, IX, 348-353. Zie ook: *Verslag van de Partijraad*, 14 juni 1947, IISG, Arch. PvdA, PR 1947.

51 *Ibidem*. Zie ook: *Verslag van de Partijraad*, 14 juni 1947, *Ibidem*.

52 Zie Schenkman, *De Indonesië-reizen van Goedhart*, 30. In zijn brief aan Schermerhorn (zie noot 50) schreef Vorrink dat Goedhart en zijn politieke vrienden zijn bezoek zeer op prijs gesteld hadden, en dat hij daardoor voorkomen had dat de partijraad, in navolging van de dissidenten, het partijbeleid zou doorkruisen. Schermerhorn, die op 13 juni 1947 per telefoon door Logemann op de hoogte was gesteld van Goedharts missie naar Indonesië, schreef in zijn dagboek dat de partij met dit gebaar tegenover de linkervleugel 'beduidend veel sterker' stond dan zonder deze stap. C. Smit, ed., *Het dagboek van Schermerhorn. Geheim verslag van prof. dr. ir. W. Schermerhorn als voorzitter der commissie-generaal voor Nederlandsch-Indië, 20 september 1946-7 October 1947* (Groningen, 1970) 617 [13 juni 1947].

53 Het idee om zelf naar Indonesië te gaan was reeds opgevat in april. Toen gaf Vorrink drie redenen waarom het verstandig zou zijn om te gaan: 1 De PvdA kon hiermee zelfblijk geven van haar verontrusting over de situatie in Indonesië; 2 de partij zou een ontmoeting kunnen hebben met partijleden in Indonesië;

succes behalen, dan was dat alleen maar gunstig voor de partij — zo niet, dan was er nog geen man overboord. Uiteraard zou hij slechts een afgevaardigde of boodschapper van de partij zijn, en niet in de positie om op welke wijze dan ook invloed uit te oefenen op de uitkomst van de onderhandelingen in Batavia.

Maar ook Goedhart had zo zijn eigen dubbele agenda. Nu hij en zijn politieke vrienden munt hadden weten te slaan uit de door hen in de afgelopen paar maanden gevoerde oppositie en zijn politieke invloed duidelijk was toegenomen, meende hij dat hij een belangrijke bemiddelende rol zou kunnen vervullen bij de oplossing van het Nederlands-Indonesische conflict. Ook hij had in feite niet veel te verliezen. Als hij er in slaagde een verzoening tot stand te brengen, zou hij zowel de Indonesische zaak dienen als zijn eigen politieke positie versterken. Zo niet, dan schaadde het ook niet.

Vorrink ging er vanuit dat Goedhart niet meer zou doen dan aan de Indonesische socialisten uitleggen in wat voor penibele positie de PvdA verkeerde, in de hoop dat ze hierdoor tot concessies bereid zouden zijn. Hij gaf hem een brief mee, gericht aan de Indonesische socialistische partijen: de *Partai Sosialis Indonesia*, de *Partai Boeroeh Indonesia*, en de *Partai Pemoeda Sosialis Indonesia*?⁵⁴. In deze brief verklaarde Vorrink dat de Nederlandse socialistische beweging het kolonialisme altijd krachtig bestreden had en dat de PvdA daarom veel sympathie had voor de Indonesische nationalistische beweging. Ze kon echter in 'de gegeven politieke verhoudingen' geen steun verlenen aan het huidige Indonesische standpunt over de wijze waarop de soevereiniteitsoverdracht zou moeten verlopen. De PvdA beschouwde het als haar plicht om ervoor te zorgen dat het Linggadjati-akkoord zou worden nageleefd. Deze plicht viel haar overigens niet zwaar. Integendeel, de partij beschouwde het, in Vorrinks hoogdravende bewoordingen, 'als een erezaak voor de geschiedenis der mensheid het bewijs te mogen leveren eener vreedzame liquidatie van de koloniale verhoudingen'. Het socialisme was een zaak van gerechtigheid en redelijkheid. De PvdA beloofde zich sterk te maken voor beide en vroeg aan haar Indonesische zusterpartijen om hetzelfde te doen⁵⁵.

Mocht Vorrink nog even de illusie hebben gekoesterd dat de afgevaardigde van de partij omzichtig en diplomatiek te werk zou gaan, de eerste berichten over de activiteiten van Goedhart in Batavia hielpen hem al gauw uit de droom. Voor een deel waren de ontelbare misverstanden en problemen die zich-tussen hen beiden zouden voordoen in de daaropvolgende weken te wijten aan de onduidelijke afspraken die voor Goedharts vertrek gemaakt waren. Maar de belangrijkste oorzaak was dat Goedhart, ook al konden Vorrinks bedoelingen omtrent deze missie niet echt worden

3 een dergelijk bezoek zou de partij positieve publiciteit opleveren. Notulen van het dagelijks bestuur, 17 april 1947, en notulen van het partijbestuur, 21 april 1947, IISG, Arch. PvdA.

54 De *Partai Pemoeda Sosialis Indonesia* (Pesindo), de 'Indonesische Socialistische Jeugd', was geen partij, maar een paramilitaire organisatie, die ontstaan was uit het samengaan van een aantal jongerengroeperingen.

55 'Partij van de Arbeid richt zich tot Indonesische socialisten'. Vorrink maakte de hoofdpunten van zijn brief bekend in een artikel in *Het Vrije Volk*, 18 juni 1947. In dit artikel kwam duidelijk naar voren dat Goedhart als koerier namens de partij naar Indonesië gestuurd was. De integrale tekst van de brief werd afgedrukt in een brochure, uitgegeven door de Progressieve Groep in Batavia, 22 juni 1947, ARA II, Arch. Goedhart, 56 (corr. met J. de Graaff).

misverstaan, daar toch zijn eigen ideeën over had, getuige zijn bovengenoemde brief aan Sjahrir van 13 juni. Bovendien was het gezien zijn karakter en zijn geheel eigen stijl van politiek bedrijven duidelijk niets voor Goedhart te werken met een nauw omschreven volmacht. Vorrink had moeten weten dat Goedhart nooit iemands boodschappenjongen zou zijn. Dit was ook de oorzaak geweest van hun hooglopende ruzie in 1941 toen zij samen in de redactie zaten van het illegale *Parool*. Nu hij dan eindelijk de kans had gekregen een bemiddelaarsrol te spelen in het conflict tussen Nederland en Indonesië waren orders die zijn vrijheid inperkten wel het laatste wat Goedhart kon gebruiken. Vorrinks meesterplan was tot mislukken gedoemd.

De afgezant van de partij

Op 22 juni 1947 kwam Goedhart in Indonesië aan. Dezelfde dag nog had hij in Batavia een gesprek met Schermerhorn. De dag daarop werd hij ontvangen door Sjahrir, de voorzitter van de PSI, aan wie hij Vorrinks brief overhandigde. In de eerste week van juli had hij een ontmoeting met de president van de Republiek, waarbij hij deze een aantal boeken cadeau deed. Vanaf 28 juni informeerde Goedhart Vorrink door middel van verslagen en telegrammen regelmatig over zijn reilen en zeilen⁵⁶.

Vrijwel meteen al na de ontvangst van deze eerste verslagen, realiseerde Vorrink zich dat de afgezant van de partij veel te veel eigen initiatief ontplooidde. Duidelijk was dat Goedhart snel een precieze taakomschrijving moest krijgen. Vorrink schreef Goedhart een brief waarin hij hem te kennen gaf dat zijn missie een strikt politiek-diplomatiek karakter had. Dit betekende dat hij pas na overleg met Vorrink of Schermerhorn (die lid was van het partijbestuur) verklaringen aan de pers mocht afleggen. Eventuele artikelen van zijn hand dienden te worden aangeboden aan de algemene persbureaus dan wel uitsluitend gepubliceerd te worden in *Het Vrije Volk* en *Het Parool*. Vorrink zelf had echter geen behoefte aan welke vorm van publiciteit dan ook; zijn voorkeur ging uit naar 'interne informatie, interne discussie en meningsvorming, interne, uiterst discrete interventies'⁵⁷.

Uit berichten in de Indonesische pers was gebleken dat Goedhart tijdens zijn gesprekken met de leiders van de PSI, PBI en de Pesindo uit de school had geklapt over discussies binnen de partij die men binnenskamers had willen houden. In Nederland ontstond hierover de nodige ophef, en dat was het laatste waar de PvdA behoefte aan had. Ook was men niet erg te spreken over zijn als diplomatiek gebaar bedoelde boekenschenking aan Soekamo. Goedhart had hem deze uitdrukkelijk namens de PvdA aangeboden. In eigen land werd dit onmiddellijk door de partij tegengesproken. Maar het meest van alles ergerde het Vorrink dat Goedhart als zijn persoonlijke spreekbuis *Het Parool* gebruikte, dat immers een concurrent was voor het eigen PvdA-orgaan *Het Vrije Volk*. De dag nadat Vorrink Goedharts eerste telegram ontvangen had, door Vorrink belangrijk genoeg gevonden om persoonlijk een afschrift te overhandigen aan de premier, de zes PvdA-ministers en drie andere rechtstreeks

56 Tussen 28 juni en 18 juli 1947 verstuurde Goedhart tien telegrammen en zeven schriftelijke verslagen naar Vorrink, ARA II, Arch. Goedhart, 59 (afschr. van rapporten) en IISG, Arch. PvdA, 1947, com. 2, portfolio 25 [gestencilde teksten].

57 J. J. Vorrink aan F. J. Goedhart, 5 juli 1947, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

betrokken partijleiders, had men de inhoud daarvan al kunnen lezen in *Het Parool* 58.

Goedharts boekenschenking aan Soekarno is een duidelijk voorbeeld van diens eigengereide taakopvatting. Hij zag het als zijn plicht om alles uit zijn missie te halen wat er in zat, en juist daarom was het naar zijn idee noodzakelijk dat hij zich losmaakte van de tamelijk legalistische manier van denken en handelen binnen de PvdA. In een brief aan de partij schreef hij dat het binnen het kader van een 'goodwillmissie' juist heel verstandig was om Soekarno de boeken namens de partij aan te bieden en niet als een persoonlijk cadeau. Uit zijn gebaar moest spreken dat de partij Indonesië goedgunstig gezind was en zo werd het inderdaad opgevat door de Indonesiërs, ook in de pers⁵⁹.

Ook Goedharts schriftelijke verklaring aan de Indonesische pers moet gezien worden in het licht van zijn streven om het vertrouwen in de partij te versterken, zowel bij de Indonesiërs zelf als bij de Nederlanders die in Indonesië woonden. De brief schreef hij nadat hij er achter was gekomen dat Vorrinks in een zorgvuldige en diplomatieke bewoordingen gestelde brief bij de Indonesische socialistische leiders bepaald niet in goede aarde was gevallen⁶⁰. Stijl en toonzetting van de verklaring, die zeer rechtevoort was, waren typisch Goedhart. Het was zijn bedoeling om de nationalistenvan ert te overtuigen dat de partij nog steeds streefde naar een vreedzame oplossing, maar tegelijkertijd vroeg hij de Indonesiërs om zich soepel op te stellen in verband met de moeilijke positie waarin de partij zich bevond. De brief week in geen enkel opzicht af van de officiële partijlijn⁶¹.

Het moge duidelijk zijn dat Vorrink de uitleg die Goedhart aan zijn brief gaf totaal niet aanstond en ook verder niet verrukt was van de berichten over het doen en laten van zijn afgezant. De beslissing om Goedhart naar Indonesië te sturen was haastig en door slechts enkele partijleiders genomen, zelfs zonder het partijbestuur te raadplegen. Zolang alles goed ging was dat geen probleem, maar sommige bestuursleden hadden duidelijk grote moeite met de geheimzinnige gang van zaken rond Goedharts vertrek naar Indonesië. De partijvoorzitter was daardoor in een lastig parket gebracht. Bovendien was Vorrink bang dat er van de zijde van andere partijen kritiek zou komen op de PvdA. Sommigen hadden zich al hardop afgevraagd of de PvdA soms bezig was met de vorming van een schaduwregering in Batavia⁶². Door dit alles voelde het

58 *Ibidem*.

59 F. J. Goedhart aan 'Beste vrienden en partijgenoten', 16 juli 1947. De boekenschenking van Goedhart aan Soekarno bestond onder meer uit werken die geschreven waren door vooraanstaande partijgenoten, zoals M. van der Goes van Naters, J. W. Hofstra en J. Tinbergen, plus zijn eigen *Terug uit Djokja*.

60 Goedhart vertelde Schermerhorn over de vergaderingen die hij had bezocht van de PSI, de PBI en de Pesindo. Schermerhorn had het idee dat Vorrinks brief, die weliswaar een sterkere indruk maakte dan de tweeslachtige resolutie die de partij op 14 juni 1947 had aangenomen, te laat was gekomen. De brief werd namelijk pas op 27 juni voor het eerst in de Indonesische pers gepubliceerd. Schermerhorn vroeg zich zelfs af of de brief die dag in Djokjakarta al bekend was. Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 672 [27 juni 1947].

61 [F. J. Goedhart,] 'Het standpunt van de Partij van de Arbeid' [9 juli 1947], ARA II, Arch. Goedhart, 59 (afsch. van rapporten).

62 J. J. Vorrink aan F. J. Goedhart, 9 juli 1947, *Ibidem*, corr. Indonesië. In de bijeenkomst van het dagelijks bestuur op 19 juli 1947, moest Vorrink zich verantwoorden voor het besluit om Goedhart naar Indonesië te laten gaan, IISG, Arch. PvdA, PB, 1947.

partijbestuur zich genoodzaakt om in *Het Vrije Volk* een verklaring te publiceren waarin het nadrukkelijk stelde dat Goedharts uitlatingen aan de Indonesische pers geheel en al voor zijn eigen rekening kwamen⁶³.

Het werd dus allengs duidelijk dat de PvdA in Nederland meer last dan plezier had van Goedharts activiteiten in Indonesië, maar ook in Batavia begon men zich in toenemende mate te irriteren aan zijn wijze van opereren. Schermerhorns aanvanke-lijke enthousiasme over de komst van Goedhart maakte langzamerhand plaats voor grote verontrusting. De eerste ergernis ontstond toen Goedhart, omdat hij in een door de Republiek ter beschikking gesteld huis verbleef, trots verklaarde dat hij 'bij Shahrir' logeerde. Schermerhorn gaf hem te verstaan dat het niet verstandig was om dit 'rond te kraaien', in de eerste plaats omdat het niet waar was en in de tweede plaats omdat dit zijn politieke positie zou verzwakken⁶⁴.

Aan het einde van de eerste week in juli leek de stemming tot een dieptepunt gedaald. Goedhart was zwaar teleurgesteld dat hij maar zo weinig had kunnen uitrichten. Hij beklaagde zich er bij Schermerhorn over dat de commissie-generaal hem tegenwerkte door hem niet de informatie te verschaffen die hij nodig had om zijn taak als 'politieke waarnemer' naar behoren te kunnen vervullen⁶⁵. Maar Schermerhorn had geen enkel vertrouwen meer in Goedharts diplomatieke capaciteiten. Hij was van mening dat de afgezant van de partij het verzet tegen de Nederlanders in Djokjakarta alleen maar aangewakkerd had, door tegenover journalisten te verklaren dat indien het tot een militair conflict zou komen, het huidige Nederlandse kabinet gedwongen zou zijn af te treden omdat een overweldigende meerderheid van de bevolking tegen een oorlog was. Goedhart had daaraan toegevoegd dat er waarschijnlijk een conservatiever kabinet voor in de plaats zou komen, maar dat er ook onmiddellijk op grote schaal stakingen zouden uitbreken⁶⁶. M. J. M. van Poll, de vertegenwoordiger van de KVP in de commissie-generaal liet zijn woede hierover blijken door Goedhart tijdens een vergadering van de commissie-generaal voor te houden dat de kabinetsleden wel bijzonder laf zouden zijn als ze zouden aftreden nadat ze eerst unaniem een besluit hadden genomen. Hij verweet Goedhart onvaderlandslievendheid door in Djokjakarta het verzet tegen de Nederlanders juist aan te wakkeren. Bovendien had hij, door te suggereren dat in Nederland de 'reactionaire' krachten gezegevierd hadden, de Nederlandse onderhandelaars de mogelijkheid ontnomen om tegenover buitenlandse mogendheden duidelijk te maken dat zelfs die Nederlanders die hun uiterste best hadden gedaan om een akkoord tot stand te brengen, er nu van overtuigd waren dat militair ingrijpen niet meer voorkomen kon worden. Met andere woorden: Goedharts gedrag had getuigd van politieke 'incompetentie'⁶⁷.

63 *Het Vrije Volk*, 20 juli 1947.

64 W. Schermerhorn aan J. J. Vorrink, 26 juni 1947. Van der Wal, *Officiële bescheiden*, IX, 473-474; Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 672 [27 juni 1947]. Goedhart logeerde in een door de Republiek ter beschikking gesteld huis, niet bij Sjahrir thuis.

65 F. J. Goedhart aan W. Schermerhorn, 7 juli 1947, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

66 Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 744 [8 juli 1947].

67 M. J. M. van Poll aan L. J. M. Beel, 7 juli 1947. Van der Wal, *Officiële bescheiden*, IX, 605. Aanvankelijk geloofde Schermerhorn niet dat Goedhart dit werkelijk gezegd had. Maar na Goedharts

Niet alleen Schermerhorn en Van Poll, maar ook de militaire leiders⁶⁸ en de Nederlandse pers in Batavia zaten erg in hun maag met de wijze waarop Goedhart zijn missie uitvoerde. In de *Nieuwsgier* verscheen van de hand van de invloedrijke hoofdredacteur J. H. Ritman een tamelijk venijnig artikel⁶⁹. Goedhart was hier razend over, misschien wel het meest omdat hij zich gaandeweg begon te realiseren dat zijn streven om een bijdrage te leveren aan de totstandkoming van een overeenkomst op niets leek uit te lopen⁷⁰.

Sinds Goedhart in Batavia was aangekomen, was er nauwelijks vooruitgang geboekt in de onderhandelingen tussen Nederland en de Republiek. Sjahrir zag zich op 26 juni genoodzaakt om af te treden omdat hij niet voldoende steun kreeg voor zijn concessie-politiek. Twee dagen later probeerde de Amerikaanse consul-generaal in Batavia de twee partijen weer bij elkaar te brengen. Soekarno leek bereid om in te stemmen met de Nederlandse voorstellen. Daarop overhandigden de Nederlanders aan de secretaris van de republikeinse delegatie, Ali Boediardjo, een brief waarin om een onmiddellijk en ondubbelzinnig antwoord van de Republiek verzocht werd. Goedhart had voorgesteld om met Boediardjo mee te gaan naar Djokjakarta, maar Schermerhorn wilde daar niets van weten. Hij was erop tegen dat een Nederlandse socialist zich zou mengen in de interne besluitvorming van de Republiek⁷¹. Van Mook beschouwde het antwoord van de Republiek, dat op 6 juli arriveerde, onbevredigend. Twee leden van de nieuwe regering van de Republiek, Setyadjit en Leimena gingen terug naar Djokjakarta om te proberen een voor de Nederlanders acceptabeler antwoord te verkrijgen.

Gedurende deze beslissende dagen in het begin van juli verbleef Goedhart bijna steeds in Djokjakarta, waar hij Sjarifoedin, de nieuwe premier van de Republiek, ontmoette, een 'openhartig' gesprek met de kersverse vice-premier Setyadjit had, Soekarno sprak, en nogmaals met Sjahrir, Sjarifoedin en Seyadjit overlegde, evenals met Tanzil, Gani en andere vooraanstaande politici⁷². Intussen hield hij Vorrink uitvoerig op de hoogte over belangrijke actuele ontwikkelingen, zoals het aftreden van Sjahrir⁷³. Op 4 juli zond hij een telegram waarin hij meldde dat Sjarifoedin kennelijk vastbesloten leek om Sjahrirs *diplomasi*-politiek voort te zetten, duidelijk met de bedoeling om de in Nederland levende bezorgdheid ten aanzien van het nieuwe kabinet-Sjarifoedin weg te nemen⁷⁴. Twee dagen later liet hij via een telegram weten

'bekentenis' was hij erg boos over deze kwestie. Zie ook Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 709 [2 juli 1947] en 744-745 [8 juli 1947].

68 Deze vroegen Schermerhorn wanneer Goedhart eindelijk eens zou vertrekken, Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 745 [8 juli 1947].

69 De titel was 'Het Hoen kakelt weer'. Pieter 't Hoen was Goedharts pseudoniem tijdens en na de oorlog. 70 Schermerhorn merkte op dat Goedhart op 8 juli, twee dagen na zijn terugkeer uit Djokjakarta, voor het eerst iets van kritiek liet blijken op de republikeinse politici, Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 745 [8 juli 1947].

71 *Ibidem*, 700 [30 juni 1947].

72 [F. J. Goedhart,] '[Verslagen aan Vorrink]', no. 3 en 4, ARA II, Arch. Goedhart, 59 (afschr. van rapporten); vgl. IISG, Arch. PvdA, 1947, [com. 2, portfolio 25].

73 Dit was het bewuste telegram dat Vorrink persoonlijk aan onder meer Beel overhandigde en waarvan de inhoud de volgende dag in *Het Parool* te lezen was.

74 Schermerhorn noemde dit bericht in zijn dagboek 'hoopvol', Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 713 [3 juli 1947].

dat Soekarno overtuigd was van de oprechtheid waarmee de PvdA naar een vreedzame oplossing streefde, maar dat hij teleurgesteld was dat de partij er nog niet in geslaagd was een Nederlandse troepenvermindering in Indonesië te bereiken. Zo'n gebaar zou de verstandhouding aanzienlijk kunnen verbeteren. Op 10 juli, twee dagen na Setyadjits terugkeer in Batavia, liet Goedhart Vorrink weten dat de Nederlandse regering er goed aan zou doen om onmiddellijk een federale regering te benoemen en tegelijkertijd een begin te maken met de demobilisatie van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië. Naar zijn mening stond de Republiek op het punt te capituleren en nu was het aan de Nederlanders om daar iets tegenover te stellen.

In zijn telegrammen en verslagen aan het moederland drong Goedhart er bij Vorrink op aan om geduld te hebben, om op de vacante post in de commissie-generaal iemand te benoemen met een scherp inzicht in de situatie⁷⁵, en om de beslissingsbevoegdheid tot militair ingrijpen over te hevelen van Van Mook naar de commissie-generaal⁷⁶. Dat laatste voorstel was gespeend van elke realiteitszin, maar Goedhart had zich in de loop van de tijd ontpopt als een felle tegenstander van Van Mook, die in zijn ogen tot het oorlogszuchtige kamp in Batavia was toegetreden en niets liever wilde dan een militaire aanval op de Republiek. Hoorde hij bij zijn eerste bezoek aan Indonesië in 1946 nog tot Van Mooks intimi, een jaar later werd hij aanvankelijk niet eens door hem ontvangen⁷⁷.

Op 15 juli leek men heel dicht bij een vreedzame oplossing van het Nederlands-Indonesische conflict. De volgende dag vroeg Setyadjit nog wat extra bedenktijd voor zijn regering. Het antwoord dat twee dagen later kwam was voor de Nederlanders echter onaanvaardbaar. In een telegram aan Den Haag liet Van Mook weten dat hij geen andere oplossing meer zag dan militair ingrijpen. Op 18 juli ging Setyadjit terug naar Djokjakarta in een laatste poging om steun te krijgen voor volledige aanvaarding van de Nederlandse voorstellen. Diezelfde dag deed ook Goedhart een uiterste poging om het gevaar van militair ingrijpen af te wenden. In een telegram aan Vorrink drong hij er bij hem op aan zo snel mogelijk buitenlandse interventie te zoeken 'door beiderzijdse gewaardeerde internationale figuur van mogendheid zondereigen belangen in Indonesië bv. Canada of Zwitserland'. Hij benadrukte dat de huidige situatie niet te wijten was aan kwade wil van de kant van de Republiek, maar het gevolg was van

75 Goedhart stelde voor om ter vervanging van F. de Boer, die in maart 1947 zijn ontslag had ingediend, M. de Niet of A. M. Joeekes te benoemen. De Niet was zendingsconsul en lid van de PvdA, Joeekes een vooraanstaand, van huis uit liberaal kamerlid voor de PvdA, die werd beschouwd als een van de Indonesië-deskundigen van de partij.

76 Sinds 2 juli was Goedhart ervan op de hoogte dat Van Mook van de Nederlandse regering het mandaat had gekregen om militair in te grijpen wanneer hij dit noodzakelijk achtte. Betekende dit misschien, zo vroeg Goedhart zich af, dat zijn missie een voorgekookte bedoening was? Deze vraag stelde hij aan Vorrink in zijn verslag aan hem, 2 juli 1947, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië. Zie ook Schenkman, 'De Indonesië-reizen van Goedhart', 35.

77 Goedhart aan Schermerhorn, 7 juli 1947, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië. Op de brief was geschreven [zeer waarschijnlijk door Schermerhorn en gericht aan Van Mook, die hem op dat moment nog altijd niet ontvangen had]: 'Hij is kennelijk boos. Daar heb ik geen belang bij, omdat het voor Nederl. geen goeds belooft. Immers dan mislukt de opzet van deze missie. Laat hem eens komen en zeg m.i. watje ervan vindt'.

de eis van Nederland dat op het grondgebied van de Republiek Nederlandse militairen zouden moeten worden toegelaten. De Republiek zag dit als een aantasting van haar feitelijke gezag⁷⁸.

Ook al had Vorrink niet bepaald een hoge pet op van Goedharts opvattingen en wijze van opereren, hij maakte toch wel enig gebruik van diens informatie en suggesties. Zo stelde hij Drees, toen vice-premier, op de hoogte van Goedharts pogingen om de Republiek tot een meer constructieve opstelling te bewegen, hoewel hij de omslag in haar houding voornamelijk toeschreef aan Amerikaanse en Engelse druk⁷⁹. In een brief aan de PvdA-ministers putte hij eveneens uit Goedharts verslagen. Jonkman kreeg toestemming om de minister van buitenlandse zaken C. G.W.H. van Boetzelaer in te lichten over de inhoud van Goedharts telegram van 14 juli, waarin deze verslag had gedaan van zijn gesprek met Mitcheson, de Britse consul-generaal. Kennelijk achtte Vorrink het toch niet opportuun om de partij snel op de hoogte te brengen van wat Goedhart te melden had want pas op 18 juli stuurde hij de verslagen en de telegrammen door naar het partijbestuur en de socialistische kamerfractie⁸⁰. Toen was het echter al te laat om Goedharts inzichten en bevindingen nog een rol te laten spelen bij de besluitvorming. Het mag bepaald tragisch genoemd worden dat zijn laatste hartstochtelijke poging om militair ingrijpen te voorkomen een averechts effect had op Vorrink en het partijbestuur. Zij trokken daaruit namelijk de conclusie dat zelfs Goedhart de hoop op een vreedzame oplossing had opgegeven. Buitenlandse bemiddeling door landen als Canada en Zwitserland werd op dat moment politiek onhaalbaar geacht⁸¹.

Twee dagen later, op 20 juli 1947, ging het Nederlandse leger tot de aanval over — het begin van de zogenaamde eerste politionele actie. Die nacht werd Goedhart door soldaten van het KNIL in het huis van vrienden in de Jalan Bonang gearresteerd. Even later kwam een van de Nederlandse officieren bij hem om zijn verontschuldiging aan te bieden en hij was weer vrij man. De volgende ochtend ging Goedhart via de tuinen naar Sjahrirs huis waar hij Gani, Tanzil en anderen aantrof die onder bewaking stonden van kapitein Westerling. Hij schudde hen de hand en liet hen weten hoe verschrikkelijk en zinloos hij deze politionele actie vond⁸². Diezelfde dag nog, op 21 juli, schreef hij Schermerhorn een brief:

Vannacht zijn de Nederlandse troepen op de Republiek losgelaten en van Mook had daarvoor de toestemming van het kabinet in Den Haag, waarin een zestal lieden zitten, die namens de PvdA optreden. Ik ben er vast van overtuigd, dat de socialistisch gezinde massa in ons land zich tegen de koloniale oorlog zal keren, die thans mede in naam van de socialistische partij begonnen werd. We staan voor een grote crisis. De onbekwaamheid van de socialistische leiders, hun

78 [F. J. Goedhart,] telegram, 18 juli 1947, ARA II, Arch. Goedhart, 59 (afschr. van rapporten).

79 J. J. Vorrink aan Drees, 29 juni 1947, ARA II, Arch. Drees, no. 505, corr.

80 J. J. Vorrink aan partijgenoten, 18 juli 1947, IISG, Arch. PvdA, com. 2, map. 25. Blijkbaar had Vorrink toen de laatste drie verslagen van Goedhart, waarvan een gedateerd was op 12 juli en de andere twee op 13 juli, nog niet ontvangen, ARA II, Arch. Goedhart, 59 (afschr. van rapporten).

81 Smit, *Het dagboek van Schermerhorn*, 807-808 [10 augustus 1947]. Vgl. Schenkman, 'De Indonesië-reizen van Goedhart', 37.

82 F. J. Goedhart aan R. Alwi, 1 januari 1948, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië; *Hel Vrije Volk*, 22 juli 1947.

impotentie, hun zwakheid tegenover de burgerlijke reactie en het feit, dat in de top van de PvdA allerlei lieden zitten, die niet in een socialistische partij thuis horen, wreekt zich thans. De ontelbare zwakheden van onze partij zijn oorzaak, dat de oorlogsdrijvers in Nederland niet in bedwang gehouden konden worden, zodat men nu gaat proberen het Nederlandsch-Indonesische probleem met de wapenen in de hand op te lossen. Dit is een krankzinnige en hopelooze onderneming. Het 'beperkte militaire geweld', dat thans gaande is, zal afkeer, wantrouwen en haat van de Indonesiërs tegen ons slechts vergroten. Men kan hen militaire nederlagen toebrengen, maar de bereidwilligheid bij de Republiek om tot vrijwillige samenwerking met Nederland te komen, zal geheel verdwijnen. Nederland begaat een wanhoopsdaad, waar niets goeds uit voortkomen kan. Een woedende guerilla staat ons te wachten met onverhoedse aanvallen op de lange verbindingslijnen, die het leger in stand zal moeten houden, met illegale activiteit, aanslagen en brandstichting tegen alles wat Nederlands is en de partijleiding in Den Haag kan zich er op beroemen, dat zij medeverantwoordelijk is voor dit avontuur en dit bloedbad, dat door niets anders gerechtvaardigd wordt dan door het gebrek aan geduld, de aanmatiging en de koloniale arrogantie van de blanda-gemeenschap in Batavia en haar vele steunpunten in Nederland⁸³.

Deze emotionele brief was geschreven door iemand die vlak daarvoor met eigen ogen het failliet had aanschouwd van al zijn inspanningen om een belangrijke bemiddelaarsrol te spelen in het conflict tussen Nederland en Indonesië, dat in de twee voorafgaande jaren op de politieke agenda in Nederland zo'n allesoverheersende plaats had ingenomen. Zo snel als maar mogelijk was keerde hij nu terug naar Nederland. Op 25 juli kwam hij daar aan.

Bijna drie weken later, na afloop van de politionele actie, hield de PvdA op 15 en 16 augustus een buitengewoon congres, voornamelijk bedoeld om de gewone partijleden stoom te laten afblazen. Woordvoerder namens de tegenstanders van het Indonesië-beleid van de partij was niet Goedhart maar Jacques de Kadt. Ondanks het ontbreken van uitgesproken steun voor de partijlijn deed het congres uit vrees voor een breuk ook nu wederom geen uitspraak waarin deze werd afgekeurd⁸⁴. Tussen de oppositie en de partijleiding bestonden ernstige meningsverschillen over de precieze interpretatie van de congresresolutie, maar het was duidelijk dat het merendeel van de bezwaarden toch weer bereid was zich achter de leiding te scharen. Door in de regering te blijven hoopte men te voorkomen dat het conflict verder zou escaleren en dat er een oplossing gevonden zou kunnen worden waarop werd voortgebouwd op het Linggadjati-akkoord.

Zevenduizend van de 115.000 leden zagen in de steun van de PvdA voor de politionele actie aanleiding het lidmaatschap op te zeggen⁸⁵. Voor Goedhart daarentegen was lid blijven van de partij een zaak van 'politieke realiteitszin' — er was in Nederland immers maar één socialistische partij. Hij wilde geen roepende in de

83 F. J. Goedhart aan W. Schermerhorn, 21 juli 1947, *Ibidem*. Zeer opvallend is de overeenkomst in opbouw en stijl tussen deze brief en Goedharts eerste *Nieuwsbrief van Pieter 't Hoen*, die in juli 1940 verscheen. De Keizer, *Het Parool 1940-1945*, 16, 43-44.

84 *Verslag van het Partijbestuur van de Partij van de Arbeid over de jaren 1947 en 1948* (Amsterdam, 1948) 196-197.

85 Divendal, e. a., ed., *Nederland, links en de koude oorlog*, 47.

woestijn zijn maar van binnenuit druk op de partijleiding blijven uitoefenen zodat er gekozen zou worden voor een radicalere Indonesië-politiek en een hardere opstelling tegenover de katholieke coalitiepartner⁸⁶. Hij vond niet dat hij op een of andere wijze medeverantwoordelijk was voor de politionele actie en het is denkbaar dat hij zich vinden kon in de woorden van Jacques de Kadt, die in september 1947 schreef dat hij

mede verantwoordelijk voor deze houding van de partijraad en dus voor de politiek van de partij zowel als voorde politiek van de Nederlandse regering, [...] die verantwoordelijkheid [delegeerde] voor een politiek die hij altijd bestreden heeft en tegen wier gevolgen hij steeds waarschuwde, maar op wier leiding en toepassing hij nooit enige invloed heeft kunnen uitoefenen, zonder aarzelen naar de leidende figuren, die machtsposities bekleden en dus ook de werkelijke verantwoordelijkheid dienen te dragen⁸⁷.

Epiloog

Na het partijcongres werd Goedhart ernstig ziek. Hij was geestelijk en lichamelijk aan het eind van zijn latijn⁸⁸. Hij was gedwongen de feiten onder ogen te zien. Hij was zich er pijnlijk van bewust dat hij lid was van een partij die, hoe je het ook wendt of keert, medeverantwoordelijk was voor de koloniale oorlog die gaande was zonder dat hij daar zelf ook maar iets tegen had kunnen doen, en dit alles weet hij aan het gebrek aan persoonlijke en politieke ruggegraat van anderen. In oktober 1947 schreef hij aan De Graaff dat het in Indonesië hopeloos misging omdat de Nederlandse regering geen enkel inzicht in de situatie had. De PvdA was niet meer bij machte het tij te keren. De standpunten die haar ministers innamen, waren bijna net zo reactionair als die van sommige conservatief-kolonialistische politici⁸⁹.

Dat de bemiddelingspogingen van Frans Goedhart in 1946 en 1947 voor hem persoonlijk uitliepen op een pijnlijke ervaring en in de zomer van 1947 zelfs uitmondde in een complete mislukking, is een schrijnend voorbeeld van de onmogelijke dubbelrol die een tussenpersoon haast per definitie moet spelen. Het legt echter vooral het tweeslachtig karakter van de anti-kolonialistische ideologie van de Europese socialisten bloot, van wie Goedhart ondanks zijn afwijkend standpunt op (essentiële) details toch een representant bleef. Men had weliswaar sympathie voor het onafhankelijkheidsstreven van de gekoloniseerde volkeren, maar de Nederlandse sociaal-democraten bleken, toen het er op aankwam, toch te kiezen vooreen soort anti-kolonialisme waarin de Indonesische nationalistische aspiraties ondergeschikt konden worden gemaakt aan de Nederlandse politieke en economische belangen. Het gevolg was dat de socialistische politici, toen de relatie tussen Nederland en Indonesië na de oorlog politiek en maatschappelijk een heet hangijzer werd, zich gedwongen zagen hun toevlucht te nemen tot een opportunistische retoriek.

86 Goedhart had dit verklaard tegenover Schermerhorn, *Ibidem*, 782 [25 juli 1947]; F. J. Goedhart aan R. Alwi, 1 januari 1948, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

87 De Kadt, in Brands e. a., ed., *J. de Kadt*, 'Rampspoed geboren', 300-301. Dit essay is gedateerd 6 september 1947.

88 M. A. A. W. Goedhart-van Alebeek aan J. de Graaff, 3 september 1947, ARA II, Arch. Goedhart, corr. Indonesië.

89 F. J. Goedhart aan J. de Graaff, 25 oktober 1947, *Ibidem*.

De bedoeling van dit artikel was om de algemeen gangbare verklaring die voor deze ambivalentie wordt gegeven te nuanceren. In de Nederlandse geschiedschrijving was het altijd *bon ton* om in lovende termen te spreken over die enkele PvdA-politici die door hun uitgesproken en van realiteitszin getuigende anti-kolonialistische opstelling en hun scherpe kritiek op de Indonesië-politiek van de PvdA-leiding het 'geweten' vormden van de partij. In de voorafgaande pagina's heb ik gepoogd om door middel van een analyse van de politieke bemoeienis en de ideologische betrokkenheid van Goedhart deze visie in een ander licht te plaatsen.

Aan Goedharts bemiddelingsactiviteiten lag een weloverwogen strategie ten grondslag; hij had een scherp waarnemingsvermogen en hij leek ook verder te beschikken over alle karaktereigenschappen van de ware intermediair. Nadat hij met zijn bezoek aan Djokjakarta in 1946 de eerste stap gezet had door de demarcatielijn te overschrijden, heeft hij op onvermoeibare wijze geprobeerd om de strijdende partijen dichter bij elkaar te brengen, hun wederzijdse gevoelens van wrok en haat zoveel mogelijk weg te nemen en hen over te halen om zich bij de onderhandelingen minder onbuigzaam op te stellen, door de Indonesiërs inzicht te verschaffen in en begrip te vragen voor de precare politieke situatie in Nederland en andersom.

Het vervullen van de rol van intermediair was een kolfje naar Goedharts hand, wat zowel te maken had met zijn karakter als met zijn politieke verleden. In politiek opzicht was hij bij uitstek een individualist en een man van de daad, te ongeduldig voor de trage besluitvormingsprocedures in het parlement. Hoewel hij een overtuigd democraat was, had hij een afschuw van de bureaucratistische werkwijze die het parlementaire systeem met zich meebracht; in zijn ogen werd hierdoor de regering ernstig belemmerd in het doelmatig uitvoeren van haar bestuurlijke taken. Van formalisme en overdreven omzichtigheid in de politiek moest hij niets hebben; hij was voorstander van een actieve, nonconformistische manier van politiek bedrijven, waarbij men om bepaalde politieke processen te kunnen beïnvloeden zo nu en dan zijn fantasie moest laten werken. De eigenzinnige politieke stijl die hij ontwikkeld had kon niet los gezien worden van zijn ervaringen als lid van de Communistische Partij Holland (1931-1934) en niet te vergeten als verzetsman in de tweede wereldoorlog, die ervoor gezorgd hadden dat hij wantrouwend stond tegenover iedere vorm van gezag.

Het feit dat juist Goedhart zich opwierp als bemiddelaar in het conflict met Indonesië had voor een groot deel te maken met zijn politieke achtergrond. Binnen de PvdA behoorde hij tot de bloedgroep van voormalig onafhankelijke socialisten en ex-leden van andere democratische partijen die, hoewel ze niet van huis uit socialist waren, zich enthousiast bij de nieuwe partij hadden aangesloten vanwege de ondogmatische, progressieve en democratische politieke lijn die deze wilde volgen, waardoor deze acceptabel zou zijn als regeringspartner. Het conflict met Indonesië werd door deze groep beschouwd als iets wat de politieke en maatschappelijke vernieuwing in Nederland in de weg stond, en zij drongen dan ook sterk aan op een snelle oplossing.

Een nuchtere kijk op de stand van zaken en politiek pragmatisme lagen ten grondslag aan de dekolonisatiepolitiek die de groep voorstond; het uitgangspunt was dat de Indonesische revolutie een 'rechtvaardige oorlog' was, vergelijkbaar met onze eigen

onafhankelijkheidsstrijd in de zestiende eeuw en het verzet tegen de Duitse bezetter. Goedhart pleitte er telkens opnieuw voor dat de socialisten de nationalist in Indonesië zouden steunen om redenen van historische rechtvaardigheid; een ander geliefd argument van hem was dat het een schande was dat een natie van 75 miljoen mensen overheerst werd door een volk van 9 miljoen zielen. Ook wees hij op het economisch profijt voor Nederland wanneer de banden met Indonesië wat losser zouden worden en bracht hij naar voren dat Nederland zich politiek gezien in een zwakke positie manoeuvreerde ten aanzien van zijn Engelse en Amerikaanse bondgenoten, die immers niets liever zagen dan een snel akkoord met de Indonesische Republiek. Dit op pragmatische argumenten gebaseerde anti-kolonialistische vertoog was uiterst doordacht. De socialistische anti-kolonialistische principes bleven overeind terwijl de PvdA tegelijkertijd aan de Indonesische nationalist kon laten zien dat ze van goede wil was, maar zonder daarmee haar politieke positie in gevaar te brengen.

Uit het verloop van de politieke carrière van Goedhart en andere 'pragmatische' anti-kolonialisten als De Kadts blijkt maar al te duidelijk dat zij zich, hun vurige betogen voor de onafhankelijkheid van Indonesië ten spijt, als het erop aankwam uiteindelijk altijd voegden naar de partijlijn. Ze konden akkoord gaan met de amendementen op de Linggadjati-overeenkomst, met de federalistische politiek van Van Mook, en uiteindelijk ook met de eerste politieke actie, omdat geen van deze politieke stappen indruisten tegen hun pragmatische antikoloniale vertoog noch tegen de hoofddoelstellingen van de partij. De 'pragmatici' probeerden hun onvoorwaardelijke trouw aan de partij te maskeren door de leiding verantwoordelijk te stellen voor deze maatregelen, waar ze zelf— zij het onder protest — voor gestemd hadden, en door de dekoloniatiepolitiek van Nederland als geheel te bestempelen als een aaneenschakeling van 'gemiste kansen', iets waar zowel de PvdA als de KVP verantwoordelijk voor werden gesteld⁹⁰.

Hoewel ze zich ervan bewust waren dat in Indonesië een nationalistische en sociale revolutie aan de gang was, hebben Goedhart, De Kadts en andere 'pragmatici' zich nooit ten volle rekenschap gegeven van de ware draagwijdte van de gebeurtenissen in Indonesië en de werkelijke problemen waarmee de Indonesische politici te maken hadden. Zoals de meeste socialisten in Nederland waren ze geneigd om de politieke macht van de socialisten in Djokjakarta tijdens die periode te overschatten en aan de invloed van andere politieke krachten juist te weinig gewicht toe te kennen. Zolang de regering geleid werd door iemand als Sjahrir, een gematigde, op het Westen georiënteerde socialist met wie te praten viel, konden de nationalist wat hun betreft rekenen op onverdeelde steun. In dat geval moest de PvdA zich dan ook inzetten voor de bevordering van wederzijds begrip en vertrouwen. Dit laatste werd, naast een welwillende en grootmoedige opstelling van een aantal figuren — aan Nederlandse en Indonesische kant— die in het politieke proces een sleutelrol vervulden, gezien als een van de belangrijkste voorwaarden voor een oplossing van het conflict. Het onbetwistbare recht van Indonesië op zelfbestuur was hierbij een belangrijk uitgangspunt. Na de eerste politieke actie in de zomer van 1947 was deze houding echter niet geloofwaar-

90 Vgl. de ondertitel van De Kadts boek *De Indonesische tragedie. Het treurspel der gemiste kansen*.

dig meer. Maar toen konden de 'pragmatici' overschakelen op een andere argumentatie, namelijk dat dekolonisatie in het licht van de Koude Oorlog noodzakelijk was, omdat Indonesië alleen indien het volledig soeverein was zich onvoorwaardelijk zou kunnen aansluiten bij het economisch en politiek bondgenootschap van de democratische westerse wereld. Dit nieuwe gedachtenpatroon genereerde een nieuw soort retoriek, die hen in staat stelde om het opportunistische Indonesië-beleid van de partijleiding te blijven steunen zonder hun oude anti-kolonialistische principes te hoeven opgeven. Maar met 'geweten' had ook die houding weinig van doen.

Zes studies over verzuiling

PIET DE ROOY

Sinds 1989 zijn er zes Amsterdamse dissertaties verschenen over verzuilingsprocessen in een aantal Nederlandse gemeenten¹. Heeft al die aandacht niet geleid tot een verdere vergruizing van het beeld en dwalen we nu wat verloren rond tussen nieuwlichters en bezwaarden, tussen Woerden en Winschoten, aarzelend tussen clubgeest en bevoogding? Of rijzen nu langzamerhand de contouren op van een nieuw inzicht in 'de verzuiling'²? Dit is wellicht een goed moment de balans eens op te maken.

Lange tijd was 'de verzuiling' een onderzoeksterrein dat vooral door de sociale wetenschappen werd bestreken. Met een zeker ritme verscheen er een groot aantal min of meer doorwrochte beschouwingen, die in zekere zin uitmondten in de eerste omvangrijke studie die geheel en al aan dit verschijnsel gewijd was, de dissertatie van de politicoloog Siep Stuurman *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat* uit 1983. De kern van zijn analyse vatte hij als volgt samen:

De verzuiling ontstond als onbedoeld en onvoorzien resultaat van een serie strategieën in verschillende sociaal-politieke conflicten. Strategieën, gericht tegen nieuwe sociale bewegingen zoals socialisme en feminisme, klassen- en seksenconflicten binnen de confessionele kampen en fractiesstrijd binnen de heersende klasse leidden in hun onderlinge vervlechting tot een sociaal-politiek systeem dat rond 1920 een zekere 'vastheid' en stabiliteit kreeg, en dat pas veel later met de term 'verzuiling' is aangeduid³.

Dat betekende dat hij de verzuiling interpreteerde als de specifieke vormgeving van de machtsverhoudingen tussen de arbeidersklasse en de bourgeoisie, of liever, als de manier waarop met name de confessionele fracties van de heersende klasse de helft van

1 In chronologische orde zijn verschenen:

R. van der Laarse, *Bevoogding en bevinding. Heren en kerkvolk in een Hollandse provinciestad, Woerden 1780-1930* (S. 1., 1989).

P. Pennings, *Verzuiling en ontzuiling. De lokale verschillen. Opbouw, instandhouding en neergang van plaatselijke zuilen in verschillende delen van Nederland na 1880* (Kampen, 1991).

J. Leenders, *Benauwde verdraagzaamheid, hachelijk fatsoen. Families, standen en kerken te Hoorn in het midden van de negentiende eeuw* (Den Haag, 1991).

F. Groot, *Rooms en rechtzinnigen en nieuwlichters. Verzuiling in een Hollandse plattelandsgemeente. Naaldwijk 1850-1930* (Hilversum, 1992).

D. J. Wolfram, *Bezwaarden en verlichten. Verzuiling in een Gelderse provinciestad, Harderwijk 1850-1925* (Amsterdam, 1993).

J. van Miert, *Wars van clubgeest en partijzucht. Liberalen, natie en verzuiling, Tiel en Winschoten 1850-1920* (Amsterdam, 1994).

2 Deze bijdrage is de bewerking van een lezing op een studiedag, belegd op 17 maart 1995 door de werkgroep elites.

3 S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen, 1983) 335.